

KOVÁCS OLIVÉR

A stratégiai autonómia újfajta közgazdaságtana: az európai válaszut

A tanulmány a stratégiai autonómia fogalmát értelmezi újra a rendszerelmélet szemszögéből és az európai gazdaság perspektívájából. Érvelése szerint a jelenlegi, uralkodó megközelítés – miszerint az európai stratégiai autonómia a belső mennyiségi növekedés erősítését követeli meg – egyre törekenyebb feltételezéseken nyugszik a gazdasági reziliencia és függetlenség tekintetében. Ezzel szemben a dolgozat amellet foglalt állást, hogy az európai stratégiai autonómia valódi megvalósítása a minőségi növekedés – sőt a nemnövekedés – irányába történő elmozdulást igényel, amely a fenntarthatóságot és a rendszerszintű alkalmazkodóképességet helyezi előtérbe az expanzióval szemben. A tanulmány a „zombijelenség” metaforáján keresztül illusztrálja a mennyiségi gazdasági növekedésen alapuló stratégiai autonómia tévútjellegét. A rendszerelméleti és posztnövekedési megközelítés összekapcsolása révén az elemzés a stratégiai autonómia átfogó újragondolására hív, mint olyan transzformatív folyamatra, amely egyszerre követel meg gazdasági és fogalmi megújulást a válaszuton álló Európától.*
Journal of Economic Literature (JEL) kód: F52, O52, Q56, B41.

Kulcsszavak: stratégiai autonómia, európai gazdaság, nemnövekedés, rendszerelmélet, minőségi növekedés, gazdasági reziliencia.

A new economics of strategic autonomy: Europe at a crossroads

OLIVÉR KOVÁCS

This paper reinterprets the concept of strategic autonomy through the lens of systems theory and from the perspective of the European economy. It argues that the prevailing approach – linking strategic autonomy to the reinforcement of internal quantitative growth – rests on increasingly fragile assumptions about economic resilience and independence. Instead, the study contends that a meaningful form of European strategic autonomy

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Kovács Olivér PhD, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszék (e-mail: Kovacs.Oliver.Istvan@uni-nke.hu, web: <https://oliverkovacs.com>).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2026. január 9-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.3.241>

requires a shift toward qualitative growth or even degrowth, emphasizing sustainability and systemic adaptability over expansion. The paper employs the metaphor of the “zombie phenomenon” to illustrate the persistent reliance on growth-oriented paradigms that continue to shape European policy discourses, despite their structural limitations. By integrating systems-theoretical reasoning with a post-growth perspective, the analysis invites a reconceptualization of strategic autonomy as a transformative process – one that entails both economic and conceptual renewal in the face of Europe’s current crossroads. *Journal of Economic Literature* (JEL) codes: F52, O52, Q56, B41.

Keywords: strategic autonomy, European economy, degrowth, systems theory, qualitative growth, economic resilience.

Bevezetés

Mára az Európai Unió stratégiai autonómiájának erősítése a létkérdések szintjére emelkedett. A majd félmilliárdnyi lakosnak otthont adó integráció a mai generációk számára már nem feltétlenül „csak” háború és béke kérdése – ahogyan az mondjuk Helmut Kohl vagy Günther Verheugen számára volt –, hanem azt várják tőle, hogy kézzelfogható módon bizonyítsa értékességét a biztonság, a jólét és a stabilitás frontján. S mivel napjainkban a háború és béke kérdése újra napirendre került, mindenképpen szükség van az európai eszme újjáélesztésére és újragondolására. Ehhez kapcsolódik a stratégiai autonómia kiépítésének és megerősítésének óhaja, amely megoldást ígér az említett integrációs kihívásokra.

Európa vonatkozásában számos szakcikk született már a stratégiai autonómiáról, amelyek többek közt a koncepció evolúciójával (Helwig & Sinkkonen, 2022; Beaucillon, 2023), jogrendbe illeszthetőségével (Kassoti & Wessel, 2023) vagy a nemzetközi kapcsolatok figyelembevételére építő realista kritikájával (Rio, 2024; Tercovich & Meijer, 2025) foglalkoztak. Mindegyikben tetten érhető az a mögöttes feltételezés, hogy továbbra is a mennyiségi alapú gazdasági növekedés paradigmáján belül kell stratégiai autonómiára törekedni (Cagnin et al., 2021; Garicano, 2025). A témával foglalkozók eddig egyáltalán nem szenteltek figyelmet annak a kérdésnek, hogy az így szorgalmazott stratégiai autonómia rendszerszemléletben is megállja-e a helyét, azaz valóban fenntartható-e. Jelen írásunkkal ezt a hiányosságot igyekszünk pótolni, és egyúttal ösztökélni a szakmát arra, hogy nyisson a mennyiségi növekedés helyett a minőségi növekedésre alapozó stratégiai autonómia kutatása felé.

Cikkünkben először röviden bemutatjuk a stratégiai autonómia fogalmát és történeti fejlődését. Ezt követően a politikai akarat és a közös cselekvés terén megnyilvánuló hiányosságokat a rendszerszemlélet, azon belül pedig a komplexitástudomány üzenetei alapján igyekszünk értelmezni. Majd az Európa által választott mennyiségi növekedésre építő stratégiai autonómia koncepciójának kritikáját adjuk, továbbá vázoljuk, hogy valódi fenntarthatóság felé csak a minőségi növekedésre építő (nemnövekedés-orientált) stratégiai autonómia koncepciójával lehetne elmozdulni.¹ Ezt köve-

¹ A jelen tanulmány középpontjában álló *degrowth* koncepció értelmében a nemnövekedés egy olyan gazdasági és társadalmi modell preferálása, amely a folyamatos mennyiségi gazdasági növeke-

tően a mennyiségi növekedés primátusát a zombijelenség bemutatásával illusztráljuk. Végezetül pedig megfogalmazzuk azokat a legfontosabb következtetéseket, amelyek reményeink szerint hasznosíthatók mind a stratégiai autonómiával, mind a nem-növekedés-konceptcióval, mind pedig a zombijelenséggel kapcsolatos kutatásokban.

A stratégiai autonómia európai közgazdaságtana – múlt és jelen

Mivel napjaink európai társadalmi-gazdasági közlétezését meglehetősen jelentős turbulenciák jellemzik, a tudomány és a szakpolitika szereplőinek figyelme újra a stratégiai autonómia felé fordult. Az európai stratégiai autonómia történelmi gyökereinek és jelenlegi diskurzusának elemzésén át jobban megérthetjük a fogalom mibenlétét és azt, hogy a rendszerszintű geopolitikai változások és a globális függőségi viszonyok átalakulásának fényében miért is lehet újfent releváns.

Eredet

A civilizációk történetében egyetlen olyan kultúráról tudunk, amely nem pusztán hódítani akart (azaz saját világnézetének kiterjesztésével újabb erőforrásokhoz jutni), hanem új tudásra is szert kívánt tenni, hogy tudományos és technológiai fronton továbbfejlessze önnön képességeit, és bővítse ismereteit a világról: ez pedig az európai imperialista kultúra volt (Harari, 2018). Ez a törekvés eredményezte azt, hogy a 18–19. századra a globális hatalmi központ Európába helyeződött át. Ez az időszak volt az európai kontinens stratégiai autonómiájának aranykora. Mára viszont a világgazdasági és geopolitikai konfiguráció egymással kölcsönhatásban álló elemei egymáshoz képest jelentősen elmozdultak.² Európa geopolitikai jelentősége erodálódott, ezért a kontinens stratégiai autonómia iránti igénye erősebb, mint valaha.

A korábbi társadalomtudományi munkákban a *stratégiai autonómiával rokon szellemiség* először a mikroszintű, azaz a vállalati autonómiát elemző és leíró munkákban jelent meg, és innen szivárgott át a makroszintű elemzésekbe. Az úgynevezett erőforrás-függőségi iskola kezdte kutatni a függőségi viszonyokat, az ezek szempontjából releváns környezeti dimenziókat, s persze tanulmányozta a függőségnek a szervezeti magatartásra, a struktúrára és a stratégiaalkotásra kifejtett hatásait (Pfeffer & Salancik, 2003). A központi kérdés az volt, hogy miképpen dönthet függetlenül egy cég akkor, amikor a túlélése másoktól függ.³ Mintzberg (1983) a szervezet autonómiáját úgy határozta meg, mint arra való képességet, amely a külső befolyásoló erők ellenére saját céljait tudja követni. S persze azt is sokan vizsgálták, hogy cégen belül miként lehet

dés helyett a fenntarthatóságot és a jóllétet helyezi előtérbe; vagyis demokratikus úton visszafogott, alacsonyabb pályára állított mennyiségi növekedést jelent.

² Vajda Mihály (2009) válságdefiníciója szerint krízis akkor van, amikor a részekből álló egész kölcsönhatásban álló elemei egymáshoz képest elmozdulnak.

³ Selznick (1949) híres kooptációelmélete rávilágított például arra, hogy a külső érintettek bevonása segíthet bizonyos időszakok túlélésében, ezzel párhuzamosan viszont sérül a döntéshozatali autonómia.

úgy decentralizálni a folyamatokat, hogy a stratégiai döntések terén a központ továbbra is autonómiát élvezhessen (Chandler, 1962). Az autonómia egy másik aspektusaként azt is kutatták, miként képeznek a cégek belső tartalékokat, hogy kritikuss időszakokban függetlenítsék működésüket a környezeti bizonytalanságtól (Thompson, 1967). Williamson (1985) klasszikussá vált munkája pedig azért releváns, mert az általa leírt folyamat, amikor is a cégek a tranzakciós költségek bizonyos körét internalizálják, a stratégiai autonómiájukat erősítő mechanizmusként is interpretálható. A makroszintű megközelítések közül ki kell emelnünk Hirschman (2018) munkáját, aki a külkereskedelem diverzifikációjában látta meg az aszimmetrikus függőség mérséklésének eszközét. Wallerstein (2011) arra világított rá, hogy milyen akadályokba ütköznek az autonómia kivívására törekedve a periféria országai, amelyeket a központ a növekedésorientált kapitalista rendszer természeténél fogva tart függőségben. A függőségi viszonyrendszerek kérdése a globalizáció felgyorsulásával⁴ és a pénzügyi rendszer bővülésével párhuzamosan olyan kutatási területeken is megjelent, mint az, hogy miként determinálja a pénzügyi rendszer a gazdaságpolitika autonómiáját (Zysman, 1983); hogy miként tudnak például a kis európai államok egyensúlyozni a nemzetközi nyitottság és a hazai társadalmi stabilitás között (Katzenstein, 1985); a hálózatosodás megjelenésével pedig a cégek külső beágyazottságának és belső autonómiájának viszonyát is igyekeztek feltérképezni (Uzzi, 1997). Az európai integrációval foglalkozó munkák pedig azt próbálták kifürkészni, hogy rendelkezik-e Európa elegendő stratégiai kapacitással ahhoz, hogy megfeleljen a várakozásoknak (Hill, 1993; Moravcsik, 1998).

A stratégiai autonómia explicitebb kutatási programként az Európai Unió kontextusában az elmúlt évtizedekben tűnt föl, különösen az európai biztonság- és védelempolitika, a geoökonómia, a kereskedelempolitika területén, valamint a technológiát és a rezilienciát illetően (Česnakas & Juozaitis, 2024). Bár a fogalom gyökerei az 1990-es években megfogalmazott európai védelmi kezdeményezéshez nyúlnak vissza,⁵ komolyabb intellektuális erőfeszítések inkább csak az elmúlt 10–15 évben, s különösen a nemzetközi rend metamorfózisa (a kiszámíthatatlanság mintaképpé váló Egyesült Államok, Kína felemelkedése, a koronavírus-járvány, az orosz–ukrán háború stb.) okán figyelhetők meg.

Érdemes kicsit jobban körüljárni a stratégiai autonómia, a függetlenség/szuverenitás, valamint a reziliencia fogalmát. A függetlenség/szuverenitás statikus és főleg bináris (van/nincs) természetű. A stratégiai autonómia inkább egy dinamikus változó, amely egyfajta képesség bizonyos – sokszor aszimmetrikus – interdependenciák azonosítására és leépítésére. Ez utóbbi során dinamikusan egyensúlyozni kell az autonómia és a függőség, az elkötelezettség és az elszigeteltség közötti láthatatlan – és gyakran eltolódó – határ mentén.⁶ Míg

⁴ Egy frissebb áttekintéshez lásd Csaba (2025).

⁵ Az EU-n belül Franciaország volt a leghatározottabb a stratégiai autonómia eszméjének előmozdításában, amelyet először 1994-es védelmi fehér könyvében említett (https://ecfr.eu/archive/page/-/France_-_2008_-_The_French_White_Paper_on_Defence_and_National_Security.pdf).

⁶ Ennek illusztrálásához gondoljunk azokra a sorozatos dilemmákra, amelyekkel még a nagyhatalmak is szembesülnek, és amelyek módosíthatják stratégiai autonómiájukat. Például az Egyesült Államok Kínára kíván összpontosítani; ehhez szüksége van arra, hogy Európa erősebb és egységesebb legyen. Viszont attól is tarthat, hogy az európai egység megerősödése visszaüthet, és gyengítheti az amerikai hatalmat (Desmaele, 2025).

a teljes politikai autonómia lehetővé teszi egy állam számára, hogy maga válassza meg a céljait, addig a korlátozott stratégiai autonómia – a rendelkezésre álló eszközök és erőforrások szűkösége miatt – behatárolhatja az elérhető célok körét. A reziliencia is egyfajta képesség: az az ellenálló képesség, amelynek révén a rendszer képes fő funkcióit gyorsan visszanyerni és megőrizni komoly veszélyeztettség esetén is (Kovács, 2024). A stratégiai autonómia és a reziliencia tehát fókuszában, céljában, irányultságában és a cselekvés természetében is eltér egymástól. Az egyik proaktív cselekvési kapacitás, a másik inkább reaktív és adaptív képesség; az előbbi hosszabb távra és inkább kifelé irányul, hiszen a függőségek mérséklését célozza, az utóbbi inkább rövid távra és befelé mutat, hiszen a rendszer azon képességét igyekszik erősíteni, hogy sokkok esetén hamar helyre tudja állítani eredeti működését. Fontos, hogy mindkét koncepcióban ott lapul a redundancia (párhuzamosságok, többletek vagy tartalékrendszerek) jelentősége, csak míg a stratégiai autonómiáról gondolkodók számára a redundancia az önállóbb, szabadabb cselekvés eszköze, addig a reziliencia koncepciójában a redundancia célja a sokkhatások elnyelése, hogy az alapvető funkciókat és rendszerműködést érintő esetleges állásidő a lehető legkisebb legyen, anélkül hogy a külső befolyásolás, azaz a függőségi dimenzió mérséklése szóba kerülne.

A stratégiai autonómiával foglalkozók alapértelmezése szerint a koncepció és a menynyiségi alapú gazdasági növekedés elválaszthatatlanul összefügg egymással. Ez a felfogás eszközként tekint a mennyiségi gazdasági növekedésre, és nem veszi figyelembe, hogy az utóbbi nem lehet konstans és vég nélküli, sőt a mennyiségi szemlélet egyenesen önsorsrontó – ahogyan erre a későbbiekben kitérünk.

A fogalom tágulása és vitatott értelmezése

Az egyik legrégebbi meghatározás szerint a stratégiai autonómia nem más, mint az a mozgástér, amely egy szereplő rendelkezésére áll ahhoz, hogy kijelölje és kövesse saját céljait. Ebben a felfogásban már valamelyest tükröződött egyfajta rendszer-szemlélet, mert a világgazdaságot komplex, interaktív rendszerként írta le. A komplexitás fokozódásával maga a fogalom is bővülni kezdett. Vagyis a stratégiai autonómia fogalma a globalizáció felgyorsulása miatt bővült; ez utóbbi tendencia pedig felhívta a figyelmet a kialakuló és egyre többretűvé váló sebezhetőségekre, illetve csökkentésük szükségességére.

A globalizáció erősítette a külső függőségeket, különösen olyan kritikus területeken, mint az energiahordozók és általában a nyersanyagok beszerzése vagy a kulcsfontosságú technológiák elérése. A megváltozott geopolitikai környezetben (például Oroszország agressziója, Kína gazdasági nyomásgyakorlása miatt) ezek a függőségek stratégiai sebezhetőséggé váltak. A stratégiai autonómia fogalma egyre gyakrabban bukkan fel a rezilienciáról szóló tudományos diskurzusokban is (Bargués, 2021; Beaucillon, 2023; Jacobs et al., 2023), hiszen elérése elengedhetetlen a külső kényszerítő hatásokkal szembeni ellenálló képesség erősítéséhez, a globális versenyképesség fenntartásához. Ehhez diverzifikációra, a hazai kapacitások fejlesztésére és a kulcsfontosságú iparágakba történő célzott beruházásokra van szükség (ilyen például a félvezetők piacából való uniós részesedést megkészszerzeni

kívánó *EU Chips Act*), amihez újra kell gondolni a hagyományos kereskedelem- és versenypolitikát is.

Tehát a stratégiai autonómia kezdeti szűkebb értelmezése mára jelentősen kitért: míg a kilencvenes években csupán a hiteles védelmi/katonai képesség kiépítésére vonatkozott, ami autonóm cselekvést tett volna lehetővé nemzetközi konfliktus esetén (ha és amennyiben a NATO vagy az Egyesült Államok nem hajlandó, esetleg éppen képtelen támogatást nyújtani),⁷ mára egy átfogóbb koncepcióvá érett, amely a katonai-biztonsági kérdéseken túl kiterjed a gazdasági stabilitásra, a technológiai szuverenitásra (például a félvezetőgyártás vagy a mesterséges intelligencia terén – Advisory Council on International Affairs, 2025), az értékláncok rezilienciájára (például az energiaellátást vagy a gyógyszerekhez való hozzáférést illetően), a kritikus nyersanyagokra (Csontos et al., 2024), sőt a demokrácia védelmére is. Az EU egyaránt használja a tényleges, az intelligens vagy éppen a nyitott stratégiai autonómia kifejezéseket (Európai Parlament, 2020; Miró, 2023; Kivimaa & Rogge, 2024), de valójában mind ugyanarról a törekvéstről szól: nagyobb önellátás elérése a fent említett szakpolitikai területeken. Ebből viszont az következik, hogy a koncepció elsősorban a védelem szemszögéből értelmezhető (Sempere, 2024). A fogalmi sokféleség a tagállamok eltérő ambíciójára és értelmezésére utal (Nissen & Larsen, 2021), ami miatt a nyitott stratégiai autonómia „amennyire lehetséges, nyitott; amennyire lehetséges, autonóm” kettős követelménye nagyon nehezen határozható meg (Mariotti, 2025).

Mennyiségi növekedés és stratégiai autonómia – az inherencia diszkrét bája

A növekedés és a stratégiai autonómia koncepciói közti kapcsolatot lényegében úgy tárgyalja az uralkodó szakirodalom, hogy gazdasági növekedésre van szükség ahhoz, hogy egy ország javítani tudja hatalmi képességeit, amelynek révén sikerebben érheti el stratégiai autonómiáját (Bento, 2023; Gehrke, 2022). A fenntartható, erőteljes gazdasági növekedés elengedhetetlen a stratégiai autonómia jelentette függetlenség finanszírozásához, fenntartásához és erősítéséhez (Alcidi et al., 2023; Demertzis et al., 2025).

A stratégiai autonómia kialakítása és fenntartása ugyanis költséges, a szükséges fiskális kapacitás pedig növekedést igényel. Például a termelés visszatelepítése, az ellátási láncok diverzifikálása, a hazai gyártási kapacitások bővítése, a technológiai szuverenitást célul kitűző⁸ iparpolitika folytatása (Crisuolo et al., 2022; Mariotti,

⁷ Lásd United Kingdom – France (1998) és Európai Külügyi Szolgálat (2016).

⁸ A stratégiai autonómia végső formája a technológiai szuverenitás – a jövőbeli kritikus technológiák (mesterséges intelligencia, kvantumtechnológia, mikrochipek, zöldenergia) elsajátításának, előállításának és ellenőrzésének képessége. A jövő gazdasági ereje és katonai képessége közvetlenül a kettős (polgári és katonai) felhasználású technológiák terén betöltött vezető szerephez kapcsolódik. A tartós GDP-növekedés biztosítja a hatalmas tőkét és a nagy, gazdag hazai piacokat, amelyek az ezen technológiákat létrehozó kutatás-fejlesztés finanszírozásához szükségesek, és segíti a vállalatokat a szükséges méretgazdaságosság elérésében.

2025), a stratégiai készletek létrehozása és fenntartása hatalmas közberuházásokat igényel a globális függőség csökkentéséből adódó gazdasági hatékonysági problémák ellensúlyozására (Myachin & Vysotskyi, 2025). Mindez tovább emeli az amúgy is rekordmagasra duzzadt államadósságok szintjét a fejlett gazdaságokban (így az EU-ban is), és a kamatszolgálat megnyugtató finanszírozásához is növekedésre van szükség. Az adósságok stabilizálásához nélkülözhetetlen növekedésről Beetsma és szerzőtársai (2025) adnak részletes elemzést. Ha úgy tetszik, a stratégiai autonómia elérése rezilienciaköltséggel jár, a teljes gazdaságnak ezért nagyobb nominális növekedést kell generálnia ahhoz, hogy a költségeket az életszínvonal negatív befolyásolása nélkül le tudja nyelni a rendszer, vagyis a gyors mennyiségi növekedés a stratégiai autonómia politikai és társadalmi fenntarthatóságának előfeltétele.

A dinamikus gazdasági növekedés egy állam legerősebb geopolitikai eszköze lehet. Az adott ország vagy integrációs tömb nagyságától függően a globális szabályokat és döntéseket egy dinamikus bővülő gazdasággal bíró rendszer hatékonyabban tudja befolyásolni vagy kikényszeríteni (Haroche, 2024; Wigell & Helwig, 2022). Ebből a szempontból az adott ország növekedési modellje (például innovációvezérelt és bőséges erőforrásokra támaszkodó vagy külföldi tőkéktől függő és erőforrás-hiányos növekedési modell) döntően kihat stratégiai autonómiájának helyzetére. A gazdasági modell növekedési képessége tehát fontos eleme a gazdasági hatalomnak, amely a stratégiai autonómia elhagyhatatlan komponense (Bento, 2023).⁹

Összefoglalva: a stratégiai autonómiától azt remélik, hogy a túlélés és a hosszú távú jólét keretrendszereként működhet a turbulens geopolitikai világban. A főáramú megközelítés bevett értelmezése szerint a GDP-növekedés az a nélkülözhetetlen üzemanyag, amely a gazdaságilag függő és stratégiaileg korlátozott állapotból a technológiai szuverenitásba és a politikailag szabadabb cselekvésbe való átmenetet hajtja. Jóllehet a stratégiai autonómia elve egyre szélesebb körben elfogadott, tényleges megvalósítását komoly akadályok nehezítik. Rögzítsük: a stratégiai autonómiáról szóló diskurzus nem tekinti adotttságnak a planetáris korlátokat, vagyis a stratégiai autonómia eléréséhez eszközként tekint a mennyiségi gazdasági növekedésre, és nem veszi figyelembe, hogy az utóbbi nem lehet konstans és vég nélküli.

A politikai akarat és az egységes cselekvőképesség hiánya – a komplexitás felismerése

A következőkben a stratégiai autonómiával foglalkozó közgazdaság-tudományi szakirodalmat a rendszerszemlélet nézőpontjából, a komplexitástudomány által nyújtott eszközöket felhasználva vizsgáljuk (Kovács, 2023, 2024), és rámutatunk a stratégiai autonómia fent említett természetére, illetve röviden bemutatjuk, hogy mindez az EU vonatkozásában is igaz.

⁹ A „nyílt stratégiai autonómiára” törekvő fejlett országok gazdasági súlyukra (mint például az EU egységes piacának hatalmas méretére) támaszkodnak, hogy hasonló gondolkodású partnereket vonzzanak magukhoz. A gyorsan növekvő gazdaság vonzóvá tud válni, ilyesformán fokozza önnön „szelíd erejét” (*soft power*) és azt a képességét, hogy kedvező feltételekkel tudjon részt venni stratégiai szövetségekben.

A komplexitástudomány nyomán a társadalmi-gazdasági innovációs ökoszisztémát komplex adaptív rendszernek tekinthetjük, amelynek számos, egymással kölcsönhatásban lévő alrendszere (állam, pénzügyi szektor, reálgazdaság és civil szektor) működik, s azon belül is számos heterogén ágensből (például bürokraták, fogyasztók, vállalatok, befektetők) áll, amelyek folyamatosan változtatják cselekedeteiket és stratégiáikat a kölcsönösen létrehozott összesített eredményre reagálva, mindent meghatározó központi irányító nélkül. Ez a megközelítés megkérdőjelezi az egyensúly, a *homo oeconomicus* (szuperracionális egyén) és a tökéletes információ hagyományos neoklasszikus feltételezéseit; ehelyett a gazdaságot egy szerves, folyamatosan fejlődő, egyensúlytól távoli rendszernek tekinti, amely állandóan szervezi önmagát. A közgazdaság-tudományra vonatkozó legfontosabb következmények közt említhetjük az emergenciát, amikor az alacsonyabb szinteken zajló dolgok vagy folyamatok tulajdonságaiból nem következő, magasabb szintű komplex tulajdonságok és jelenségek jönnek létre (például a pénzügyi válságok is kiszámíthatatlanul keletkeznek a mikroszintű interakciókból, de a technológiai forradalmak egész társadalmi-gazdasági működést átalakító hatása is ilyen); a történelmi útfüggőséget; a nemlineáris dinamika fontosságát; valamint a hangsúlynak a statikum megtalálásáról a folyamatos alkalmazkodásra, az innováció és az újdonság létrehozásának megértésére való áthelyezését.

Bennünket jelen esetben az érdekel, miként alakítja a stratégiai autonómia koncepcióját az a tény, hogy a társadalmi-gazdasági innovációs ökoszisztéma is komplex rendszerként viselkedik. Komplexitástudományi szempontból a stratégiai autonómia koncepciója – különösen a fejlett országok vagy olyan blokkok esetében, mint az Európai Unió – számos kulcsfontosságú problémával néz szembe, amelyek a szorosan összekapcsolódó, nemlineáris és kiszámíthatatlan globális rendszerek inherens természetéből fakadnak. Ha a sok, egymással kölcsönhatásban álló, adaptív résztvevővel bíró rendszert (mint például a globális gazdaságot és a geopolitikai környezetet) emergens viselkedés és nemlineáris dinamika jellemzi, akkor a komplex rendszerekre vonatkozó predikcióink szinte teljesen bizonytalanok, mivel a kis változások (például egy helyi konfliktus kirobbanása vagy egy kulcsfontosságú partner hirtelen politikai változása) felerősödhetnek a visszacsatolási hurkok révén, ami meglepő, nagyszabású és látszólag ellenőrizhetetlen következményekhez vezethet. (Például a liberalizált piacoktól a bilaterális vagy egyoldalú intézkedések felé való elmozdulás növeli nemcsak a politikai, hanem a szakpolitikai bizonytalanságot is.) A stratégiai autonómia gyakran a kritikus függőségek azonosításán és az enyhítésükre szolgáló, felülről lefelé irányuló stratégiák kidolgozásán alapul, amelyeknek így akár a makroszintet elérő nemlineáris hatásaik is lehetnek. Nem beszélve arról, hogy a rendszerszintű viselkedés a helyi szintű elemek (például az egyes vállalatok beszerzési döntései, nemzeti politikai prioritások) nemlineáris kölcsönhatásából fakad, nem kizárólag a központi irányításból. Következésképpen a stratégiai autonómiára való szűk látókörű törekvés egyszerűen mellőzi az emergenciát, aminek beláthatatlan következményei lehetnek.

Amennyiben a hiperglobalizált világ gazdaság komplex kölcsönös függőségeket is takar, akkor ennek valóságával az autonómia iránti törekvés alapvetően nem fér össze, vagy legalábbis szignifikáns útfüggőséggel terhelt (Kovács, 2021, 2023). Az EU esetében

például nincs szupranacionális iparpolitika, amit az integrációs szintű stratégiai autonómia elméletileg megkövetelne; vannak olyan régiók (főként Kelet- és Közép-Európában), amelyek mintha nem is hallottak volna a stratégiai autonómia uniós céljáról, és éppenséggel növelik külső függőségüket – például a kínai FDI-tól vagy az orosz energiahordozóktól (Guadagno et al., 2025; Gyórfy, 2024). Kétségtelen ugyanakkor, hogy komoly uniós lépések történtek az iparpolitikai koordináció irányába is.¹⁰

Ebből legalább két dolog adódik. Egyrészt az, hogy a leválás rendkívül nehéz – ha egyáltalán lehetséges – jelentős jóléti veszteségek nélkül (Eppinger et al., 2021). A globális értékláncok annyira összefonódnak, hogy a teljes önellátás, az autarkia a fejlett gazdaságok számára nem lehetséges és nem is kívánatos, hiszen az korlátozza a stratégiai autonómia egyik fontos elvét: a diverzifikáció erősítését. Az erre irányuló erőfeszítéseket gyakran „lehetetlen szétválasztásként” írják le (Jean & Gomart, 2023), különösen akkor, ha „nyitott” stratégiai autonómiát igyekeznek fenntartani. Másrészt a stratégiai autonómia ilyen körülmények közötti forszírozása nemhogy mérsékelné, hanem akár fokozhatja is a kockázatokat. A nemzetközi együttműködés korlátozására vagy a „kockázatcsökkentésre” (*derisking*) irányuló kísérletek hazai alternatívák létrehozásával akaratlanul is lelassíthatják az innovációt és súlyosbíthatják a globális egyenlőtlenségeket, ami paradox módon gyengítheti egy ország hosszú távú technológiai előnyét és globális pozícióját – pontosan azt, amit az autonómia erősíteni kíván.

Mindezek miatt nem csoda, hogy a stratégiai autonómiára való törekvés – az Európai Unió „egység a sokféleségben” jellegű sajátos konfigurációjában különösen – rendkívül problematikus. Mivel egy meglehetősen többértelmű és más fogalmakkal (például az európai szuverenitással) összekeverhető koncepcióról van szó, mind a tudományos, mind a politikai szféra megkísérelte pontosabban meghatározni a stratégiai autonómia mibenlétét (Európai Parlament, 2020; Sempere, 2024; Tocci, 2021). Megállapodás azonban nem született, és az EU-tagállamok – ha nem is ellenzik, de – nem tudnak megegyezni a stratégiai autonómia pontos jelentéséről, hatóköréről és céljáról (Arteaga et al., 2016; Järvenpää et al., 2019; Nissen & Larsen, 2021; Zandee et al., 2020). Annyi bizonyos, hogy nem pusztán katonai/biztonsági dimenzióban értelmezhető, hanem a korábbiakban kifejtettek szerint kiterjed a gazdasági stabilitásra, a technológiai ellenálló képességre és a teljességgel kiszámíthatatlan világban való határozott cselekvés képességére is. Az utóbbiak kapcsán ismételjük meg: a stratégiai autonómia a függőség kezelését és a külső befolyás iránti érzékenység csökkentését jelenti.

Ezen a ponton viszont ellentmondások tömkelege merül fel. Ha ugyanis a stratégiai autonómia célja, hogy csökkenjen az EU függősége az Egyesült Államok védernyőjétől, akkor akár gyengülhet is az utóbbi elkötelezettsége az európai biztonság szavatolása iránt, vagy Európa semlegességét eredményezheti az Egyesült Államok és Kína közötti hatalmi versengésben.¹¹ Egy másik, szintén említésre

¹⁰ <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-industrial-policy/>

¹¹ Az EU-nak azon vágya, hogy úgy növelje autonómiáját, hogy közben megőrizze transzatlanti együttműködését, borzasztóan kényes és nehéz feladat.

érdemes ellentmondás lehet, hogy a mennyiségi növekedésre építő uniós stratégiai autonómia erősítése tovább ronthatja azt a régóta meglévő egyensúlyhiányt, amely az univerzális kihívások (így például a klímaváltozás) globális dimenziója és a kezelésükre létrehozott elgondolások és mechanizmusok közt tátong (Musto, 2010; Steffen et al., 2015); ami végül a stratégiai autonómia jövőbeli lehetőségét áshatja alá. A globalizált problémák és a partikuláris, széttagolt nemzeti és intézményi mechanizmusok közti feszültség régi probléma, de ma különösen éles, amikor az EU egyszerre akar klímabajnok és növekedésvezérelt, stratégiailag autonóm hatalmi központ lenni.

Még fontosabb, hogy a definiálási és interpretálási nehézségeken túl a bővebben értelmezett stratégiai autonómia elérése az egyre élesebbé váló töredezettség miatt – ami javarészt a fokozódó politikai és intézményi heterogenitás következtében áll elő – illuzórikus. Ahogyan azt az európai integráció kapcsán megszokhattuk, politikai diszharmonia uralkodik kritikus kérdésekben, ami miatt nem szilárdulhat meg közös politikai akarat (például fenyegetésészlelés, a védelmi beszerzések és ipar egységesítése, a pénzügyi szuverenitás, a szuverenitási jogok átruházása).¹² A példa kedvéért mindenképp idekívánkozik annak megemlítése, hogy egy közös és holisztikus iparpolitika is nélkülözhetetlen volna, ami a mennyiségi növekedésnek, azon keresztül a stratégiai autonómiának egyik fontos hajtóereje és kiteljesítő mechanizmusa lehetne. Mivel az európai termelékenységi dinamikát lényegében az európai ipar szolgáltatta az elmúlt évtizedben (is); mivel az ipari tiszta technológiai megoldások és a védelmi ágazat között fontos átfedések azonosíthatók (elektromos gépjárművekbe szánt akkumulátorok kerülhetnek katonai drónokba is); s mivel az Egyesült Államok képtelen az igényeit kielégíteni az európai ipari kibocsátás nélkül – az ipar és az iparpolitika a növekedésfókuszú stratégiai autonómia kialakításának fontos eleme (Kivimaa & Rogge, 2024; Kroll, 2024).¹³ A fő gond az, hogy az európai ipar sok szálon függ az amerikai technológiai vállalatoktól (nem beszélve a védelmi és csúcstechnológiai interoperabilitás hiányáról), de hasonlóan csak további tehetetlenséget (útfüggőséget) visz a stratégiai autonómia kiépítésébe az a tény is, hogy az európai digitális ökoszisztéma szuverenitásával is óriási gondok vannak.¹⁴

A közös akarat hiánya abból az egyszerű tényből is fakad, hogy nincsenek meg a stratégiai autonómiához szükséges materiális (fiskális háttér, emberi tőke stb.) és immateriális alapok (például intézményi és politikai autonómia). Ilyen terveket pedig nem különösebben támogat egy olyan közösség, amelyet egyszerre hat át az itt-ott

¹² Az egyes kihívások kezelésének sürgősségérzete nem homogén: például az orosz agresszió kapcsán máshogyan érzékeli és értékeli a helyzet kezelésének sürgősségét a mediterrán térség, és másként Lengyelország, a balti tagállamok vagy Finnország.

¹³ Az EU minden lényeges ipari dimenzióban (például az acéltermelésben, a gépjármű-, a repülőgép- és a hajógyártásban) túlszárnyalja az Egyesült Államokat.

¹⁴ A digitális infrastruktúra minden szintjén kimutatható (a chipektől a hálózati kapcsolatokon át a számítástechnikáig, a felhőszolgáltatásokig és a föld alatti kábelekig), hogy az európai szereplők egyre inkább marginalizálódnak, Európa pedig az Egyesült Államok kvázi gyarmatává vált. Nem csoda, hogy az európai digitális ökoszisztéma kiépítése kulcsfontosságúvá vált (*EuroStack*). A digitális szuverenitás kérdésével kimerítően foglalkozik Aktoudianakis (2020).

tetten érhető illiberális fordulat vagy legalábbis az a felé történő gravitálás (Csaba, 2023; Sajó et al., 2022), valamint korunk alapmotívuma, a nacionalista és populisták *Zeitgeist* erősödése (Benczes, 2024; Mudde, 2004).¹⁵

Stratégiai autonómia: az európai dilemma

Az Európai Unió jelentős gazdasági és környezeti kihívásokkal néz szembe. A globális verseny fokozódik, a környezeti válság egyre nyomasztóbb, és az EU-nak döntenie kell a jövőjéről. A legfrissebb uniós stratégiai dokumentumok – például a Versenyképességi iránytű (Európai Bizottság, 2025), a Draghi-jelentés (Draghi, 2024) vagy az egyik legutóbbi főigazgatósági jelentés (Demertzis et al., 2025) – tanúsága szerint a jövő európai gazdasága, az életminőség fennmaradása lényegében azon áll vagy bukik, hogy sikerül-e úgy javítani az EU versenyképességén, hogy közben a stratégiai autonómia is megvalósul. Ez utóbbi kapcsán a szakmai és szakpolitikai közmegegyezés úgy tartja – összhangban az előzőekben előadottakkal –, hogy az EU-nak újra kell indítania a gazdasági növekedést, anélkül ugyanis nem lehet elérni a stratégiai autonómiát.

A mennyiségi növekedésre építő stratégiai autonómia és az Európai Unió

Az uralkodó nézet szerint a GDP-növekedés elérése nem önálló cél, hanem a geo-ökonomiai korszak stratégiai autonómiájának szükséges motorja és mércéje. De mit tegyünk akkor, ha éppen a növekedés hajszolása teszi lehetetlenné a stratégiai autonómia elérését, és éppen a mennyiségi növekedés csillapítása, azaz a minőségi dimenzióra történő átállás lenne az optimális célfüggvény?

Az Európai Unió jelenleg a világ egyik legnagyobb gazdasági tömbje, de az elmúlt évtizedekben termelékenység és technológiai innováció terén lemaradt az Egyesült Államok és Kína mögött. Az EU részesedése a globális GDP-ből (folyó áron) 2004 és 2021 között 21-ről 15,2 százalékra zsugorodott, 2025-re pedig 14,7 százalékig süllyedt tovább.¹⁶ Ez azt jelenti, hogy a globális piacon kevesebb mint két évtized alatt az EU elvesztette gazdasági súlyának mintegy egyharmadát Kína és az Egyesült Államok térnyerése miatt. A gazdasági hanyatlás veszélye – amelyre a fent idézett Draghi-jelentés is felhívta a figyelmet – sürgetővé teszi a cselekvést.

Az említett dokumentumok szerint a versenyképesség nem csupán a gyors növekedéstől függ, hanem attól is, hogy az EU képes-e olyan termékeket és szolgáltatásokat előállítani, amelyek globálisan is eladhatók, miközben fenntartja jóléti modelljét és lakosainak

¹⁵ Nem beszélve arról, hogy lassan, de biztosan üzleti klubok váltották le a politikai pártokat, ami a latin-amerikai populizmushoz képest egy teljesen más minőségű verziót eredményez (Feldmann & Popa, 2022).

¹⁶ A 2004-es adatot lásd: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/2004-enlargement-facts-and-figures/>, a 2021-es adatot lásd: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240530-2>, míg a 2025-ös adatot lásd: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-key-figures/w/ks-01-25-002>

magas életszínvonalát. A megoldás kulcsát többek között a kutatás-fejlesztési beruházások növelésében, a bürokrácia csökkentésében, az egységes piac elmélyítésében, valamint a digitális és zöld ipari átállásban látják (Kivimaa & Rogge, 2024; Kroll, 2024).

Az egyik meghatározó európai agytröszt, a *Centre for Economic Policy Research* (CEPR) legújabb kötete (Gensler et al., 2025) azt az alapvető kérdést járta körbe, hogy a második Trump-adminisztráció agresszív nemzetközi fellépésére hogyan kellene reagálnia az EU-nak.¹⁷ Meglátásuk szerint Európának gazdasági erővel kell reagálnia az Egyesült Államok irreális vámtarifáira, ehhez pedig gyorsabb termelékenységnövekedésre, olcsóbb energiára, valódi kontinentális piacra és technológiai vezető szerepre van szükség. Röviden: minden erőt arra kell összpontosítani, hogy újra beinduljon a gazdasági növekedés – mi több, magasabb fokozat elérése a cél. Kiemelik, hogy belső gazdasági erő nélkül Európa nem tud valódi stratégiai autonómiát elérni, és nem tudja fenntartani jóléti modelljét sem.

A koronavírus-járvány és az ukrajnai háború rávilágítottak az EU sebezhetőségére, különösen az alapvető nyersanyagok, az energiaforrások és a kulcsfontosságú technológiák (például chipek, gyógyszerek) terén. A stratégiai autonómia célja, hogy az EU csökkentse kritikus függőségét a külső, geopolitikailag bizonytalan szereplőktől, de mindezt a világ felé nyitottan, ne elzárkózva tegye (Európai Parlament, 2020; Miró, 2023; Tocci, 2021). Az európai lítiumbányászat fellendítése, a félvezetőgyártás hazai támogatása, a kulcsfontosságú nyersanyagokra vonatkozó jogszabályok, valamint a kritikus infrastruktúrák védelmére és a gazdasági kényszer elleni fellépésre szolgáló eszközök mind-mind részei ennek a törekvésnek (Csontos et al., 2024; Haroche, 2024; Myachin & Vysotskyi, 2025). A stratégiai autonómia nem azt jelenti, hogy Európa mindent maga állít elő, hanem azt, hogy igyekszik kézben tartani saját sorsát, és azon van, hogy fenntartsa gazdasági biztonságát külső sokkhatások idején is. A stratégiai autonómia tehát az egyensúlyozás művészete a folyamatosan változó világgazdasági környezetben, és annál nehezebb, minél intenzívebb és kockázatosabb intézkedések révén képzeljük el biztosítását.

A stratégiai autonómiához szükséges növekedés stimulálása azonban természeténél fogva kódolja az állami szerepvállalás tovább fokozását és a befelé fordulást. Ez – a korábbiakban kifejtettek szerint – egy komplex rendszerben növeli a nemlineárisan kialakuló bizonytalanságok sokaságát. Ne felejtjük el, hogy a fejlett gazdaságokban a 20. század kezdete, de különösen az európai jóléti államok kialakulása és megerősödése óta növekszik és terebélyesedik az állami szerepvállalás,¹⁸ amelynek további burjánzása a válságok idején¹⁹ komoly és eddig át nem gondolt kockázatokat is rejt.

¹⁷ A CEPR véleményére érdemes odafigyelni, mert javasolatainknak komoly nyomatéka volt a múltban is. Munkatársai elsők közt igazolták az Egységes Európai Okmány gazdasági racionalitását, és nagy szerepük volt a gazdasági és monetáris unió intellektuális alapköveinek lerakásában is.

¹⁸ Például 1960 és 2023 között a GDP-arányos kormányzati kiadások szintje 11,1 százalékponttal nőtt az Egyesült Királyságban, 11,4 százalékponttal az Egyesült Államokban, míg a növekmény az európai magországok esetén a fentiek többszörösét tette ki (Németország 25,5, Franciaország 34,8, Olaszország 37,3, Hollandia 22,8, Belgium 30,9 százalékpont). <https://ourworldindata.org/grapher/historical-gov-spending-gdp?tab=line>

¹⁹ A válságok mindig is az állami szerepvállalás kiterjesztését alapozták meg (Higgs, 2013; Muraközy, 2012), a mostani polikrizistól is ez várható.

A belső fogyasztásnak az állami szerepvállalás bővülésével járó felfuttatása, a beruházások ösztönzése (a misszióorientált kormányzás) már létező irányok (Kivimaa & Rogge, 2024; Kovács, 2023). A belső kereslet bővülése (illetve a protekcionista intézkedések előretörése) nemcsak abból adódik, hogy Európa ilyen növekedési paradigma mellett tette le a voksát, hanem abból is, hogy a jelenleg kibontakozó geopolitikai versenytérkép szerint Kína potenciálisan az EU felé fogja irányítani exportjának azt a részét, amely az új vámtarifák miatt kiszorul az Egyesült Államok piacáról. Ez utóbbit viszont az európai ipar (benne az autóipar!) is bizonyosan megsínylené.

A növekedésfókuszú befelé fordulással (például egy *Buy European and Sustainable Act* jellegű politikával)²⁰ az a fő gond, hogy rendszerkockázatokat jelentő trendekre erősíthet rá.

Például a stratégiai autonómia eléréséhez nélkülözhetetlen támogatáspolitikák versenyre súlyos fiskális zavarokat idézhet elő; a stratégiai autonómia elérése elősegítheti a hatalom indokolatlan koncentrációját az egységes piacon egyes vállalatok vagy tagállamcsoportok kezében; de az állami szerepvállalás további mélyítése közvetetten megágyazhat a fékevesztett protekcionizmusnak is (Preston, 2025; Tocci, 2021). Emellett a növekedés erőtetése szembe megy az ökológiai fenntarthatóság eszméjével. Ez utóbbihoz elég csak azt figyelembe vennünk, hogy Finnország, Svédország és Észtország kivételével minden európai ország ökológiai lábnyoma meghaladja saját biokapacitását. Az EU magországi évről évre egyre hamarabb lépik túl ökológiai kapacitásukat. 2025-ben Belgium 65(!) nap alatt, Franciaország 194, Németország 134, Hollandia 91, Olaszország pedig 82 nap alatt érte ezt el. Összességében az EU 2025. július 1-jére felélte biokapacitását!²¹ Ezért nagyon fontos, hogy a befelé fordulás a karbonsemleges gazdaságra való átállással párhuzamosan valósuljon meg.

A fentiekből az következik, hogy Európa stratégiai autonómiája szilárdabb alapokra épülne, ha az Európai Unió kisebb erőforrás-igényű és kevesebb pazarlással működő, a természeti korlátokat tiszteletben tartó minőségi növekedés mellett tenné le a voksát. Ez pedig azzal járna, hogy egy lassabban emelkedő növekedési pályára tér át. Ebben az esetben lehetne valóban hiteles stratégiai autonómiája és ökológiailag fenntarthatóbb szociális modellje.

A minőségi növekedésre fókuszáló (nemnövekedés-orientált) stratégiai autonómia és az Európai Unió

A versenyképességről és a stratégiai autonómiáról szóló tudományos diskurzusok hagyományosan a gazdasági növekedést helyezik a középpontba (Farrand, 2024; Kroll, 2024; Monastiriotis & Gamtkitsulashvili, 2025). A gond ezzel csak annyi, hogy társadalmi-gazdasági rendszerünk jelenlegi működése fenntarthatatlan.

²⁰ A „vásárolj európai” törekvések már megjelentek az európai közbeszerzésektől kezdve az élelmiszer-vásárláson és az elektromos autók európai piacán át a védelmi iparig azzal a céllal, hogy a 450 milliós egységes piacon a keresletet az uniós termékek felé irányítsák.

²¹ <https://overshoot.footprintnetwork.org/country-deficit-days/>

Napjainkban az éghajlatváltozás okozta, immáron tényleges fizikai fenyegetés tükében elengedhetetlen a valóban fenntartható fejlődés előmozdítása.²² E koncepció több bírálatot kapott amiatt, hogy gazdasági, környezeti és társadalmi elemei bonyolult kölcsönhatásának mérlege nem egyértelműen pozitív (Banerjee, 2003; Fiksel, 2003), mert figyelmen kívül hagyja a növekedési fókusz és a környezetvédelem közti feloldhatatlan ellentétet (Jones, 2016). Támogatói a gazdaság, a természet és a társadalom közti kiegyenlített viszonyrendszer fontosságát hangsúlyozzák (Ferraro et al., 2015), de sajnos anélkül, hogy behatóbban foglalkoznának a termelési és fogyasztási igényekkel, vagyis a túltermelésre és túlfogyasztásra épülő gazdasági paradigmával (Millward-Hopkins et al., 2025). Vitáinkban nem térnek ki az energiafelhasználás és a mennyiségi növekedés közötti kapcsolatra, illetve arra, hogyan lehetne minimalizálni a fogyasztást, amely a növekedés fő hajtóereje, és növeli a károsanyag-kibocsátást (Methmini et al., 2024). A fenntartható fejlődés szokásos értelmezése szerint, különösen a 8. fenntartható fejlődési célból (tisztességes munka és gazdasági növekedés) kiindulva, az emberi jólét növeléséhez gazdasági növekedésre van szükség (Chertkovskaya, 2023), figyelmen kívül hagyva, hogy a zöldgazdaságra való áttérés költséges, és további erőforrások kimerítésével jár (Acemoglu et al., 2012; World Meteorological Organization, 2024). A jelenlegi uniós politika mintha könnyelműen ignorálná ezt, s még mindig a „zöldnövekedésben” látja a jövőt (Európai Bizottság, 2019). Fontos hangsúlyozni, hogy a zöldgazdaság továbbra is egy növekedésalapú gazdasági rendszerrel számol (Capasso et al., 2019; Tayyab et al., 2024; Wood & Liu, 2025). A zöldnövekedés koncepciója szentül hiszi, hogy a magas jövedelmű gazdaságok 2050-ig korlátlanul növelhetik termelésüket és fogyasztásukat, miközben szén-dioxid-kibocsátásukat csökkentik. A zöldnövekedés koncepciója is elköveti azt a hibát, hogy a GDP növekedését összekapcsolja a haladással, azaz méltatlanul ignorálja Vogel és Hickel (2023) azon eredményét, miszerint a zöldnövekedés fenntarthatatlan, és belátható időn belül nincs reális esély arra, hogy a növekedéssel párhuzamosan a környezetterhelés jelentősen mérséklődő pályára álljon.²³ Azaz a stratégiai autonómia rendre csak vágyálom marad.

Ezek ismeretére épít a nemnövekedés irodalma (Bärnthaler et al., 2025; Hasselbalch et al., 2023; Kovács, 2025; Weiss & Cattaneo, 2017), amely még kiforrotlan ugyan, de egyre nagyobb figyelmet kap a tudományos világban amiatt, mert reagál a növekedés és az ökológiai rendszer megóvása közötti kibékíthetetlen ellentmondásra. Ez a szellemi áramlat annak elfogadását szorgalmazza, hogy a világ-gazdaság exponenciális növekedése öngyilkosság, és hogy a gazdasági növekedést vissza kell fogni (Hickel, 2020; Kallis, 2011). A nemnövekedés hívei azt javasolják, hogy a gazdag országoknak (így az EU tagállamainak is) tudatosan csökkenteniük

²² Az Európai Központi Bank jelentése szerint az időjárás anomáliák az euróövezeti GDP 5 százalékat elérő költséggel járnak 2030-ig, ami a magyar GDP több mint négyszerese (Európai Központi Bank, 2025).

²³ Ha az abszolút *decoupling* jeleit mutató 11 magas jövedelmű ország a jelenleg megfigyelhető ütemben folytatná kibocsátásának csökkentését, átlagosan akkor is további 223 évbe telne, mire kibocsátásukat 95 százalékkal sikerülne mérsékelni, márpedig erre lenne szükség ahhoz, hogy a 1,5 °C-os küszöb alatt tarthassuk a hőmérséklet-emelkedést (Vogel & Hickel, 2023).

kellene anyag- és energiafelhasználásukat, miközben az életminőségre és a társadalmi egyenlőségre fókuszálnak. Vagyis a nemnövekedés társadalmi-gazdasági paradigma, amely a bolygó egészségét és az emberi jóllétet helyezi előtérbe a felesleges termelés és fogyasztás demokratikusan tervezett csökkentése révén (Alexander, 2012; Schulz & Bailey, 2014; Weiss & Cattaneo, 2017). Ez nem feltétlenül jelent rosszabb életet, mert egy másfajta gazdasági modell, amelyben a hangsúly átkerül a GDP-ről a jóllétre (az emberi jóllétet, az egészséget, a tiszta környezetet és a társadalmi kohéziót helyezi a középpontba), a pusztán termelékenységi növekménnyel kecsegtető munkaerő-gazdálkodásról a minőségi munkamegosztásra (rövidebb munkaidő, több idő a közösségre és az önfejlesztésre), valamint a rövid távú szemléletről a hosszabb távú, körforgásos gazdálkodási formára. Fontos a termékek javításának, újrafelhasználásának és újrahasznosításának a lehetősége, a hosszabb távra szóló tervezés kultúrája. Ebben a paradigmában pedig nem a termelékenység dinamizálását megcélzó műszaki innovációk a meghatározók, hanem a jóllét szempontjából előrevivő ökoszociális innovációk.²⁴

Következésképpen a stratégiai autonómia akkor érhető el fenntartható módon, ha a fejlett gazdaságok (így az EU országai is) a mennyiségi növekedés helyett a minőségi növekedés pályájára térnek át, ami új társadalmi szerződés megkötését igényli.

Ami a nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia természetét illeti, a következők mondhatók el róla (1. táblázat):

– Amíg a mennyiségi növekedésre építő stratégiai autonómia koncepciójában a *cél* a gazdasági tevékenység méretének maximalizálása az autonómia finanszírozásához és működtetéséhez, addig a nemnövekedés keretében a cél a reziliencia és a jóllét maximalizálása, az anyagfelhasználás csökkentése.

– Míg a mennyiségi növekedést favorizáló rendszerben a stratégiai autonómia elérésének *stratégiája és a hozzá kapcsolódó intézkedések* technológiai innovációk révén igyekeznek elválasztani a természeti erőforrások felhasználásának növekedését a gazdasági teljesítmény bővülésétől (*decoupling*), addig a nemnövekedés keretében a reaktív és adaptív intézkedések dominálnak a mértékletesség és a lokális gazdálkodás feltámasztása érdekében,²⁵ elsősorban ökoszociális innovációkra támaszkodva.

– Míg az *irányékot* tekintve az első esetben a stratégiai autonómia kifelé irányuló és határozott, vagyis a hatalom és a befolyás kinyilvánításáról, valamint a szabályalkotásról szól, addig a második esetben befelé irányuló és védekező, azaz a sebezhetőségek mérséklésére, valamint a legmagasabb szintű társadalmi cél, azaz a túlélés/alkalmazkodás elérésére összpontosít.

²⁴ Az ökoinnováció definíciójához lásd: https://green-forum.ec.europa.eu/eco-innovation_en

²⁵ Ez a helyi közösségek jóllétét célozza, azaz az emberléptékű gazdálkodásformát ösztönzi. Vegyük észre, hogy korántsem új gondolattal állunk szemben. Talán elég csak utalni a humanista közgazdaságtant hirdető Wilhelm Röpke-re, aki elutasította „a kolosszális kultuszát”, amely a mennyiségi szemlélet megtestesítője volt (és maradt). Annak, aki olvasta híres könyvét, világos, hogy ott rejtett a reziliencia fogalma is, amikor Röpke arra utalt, hogy a kertjében tevékenykedő munkás sokkal ellenállóbb, mint a kizárólag a munkabértől függő társa. A kert maga a boldogságtermelés forrása – fogalmaz Röpke (1950, 224. o.).

– Míg az első esetben az *autonómia árát* a fiskális kapacitások révén kell finanszírozni (ami gazdasági növekedést feltételez), addig a nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia esetén strukturális költségről beszélhetünk, ami abból adódik, hogy az erőforrás-igényes, ám nem létfontosságú ágazatok termelését tervezett és demokratikus úton csökkentik, illetve a fogyasztókat sokkal tudatosabb vásárlásra ösztönzik.

Ami a komplexitástudomány legfontosabb üzeneteire való rezonálást illeti, a következők mondhatók el:

A nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia koncepciója szakít a vég nélküli növekedés lehetőségével, azaz *véges rendszerrel* kalkulál (Steffen et al., 2015). A GDP-orientált stratégiai autonómia azt feltételezi, hogy technológiai innovációkon keresztül elérhető a *decoupling*, azaz leküzdhetők a fizikai korlátok. A nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia koncepciója – a komplexitáselmélet és az ökológiai közgazdaságtan üzenetével összhangban – ezt utópisztikusnak tekinti, mivel a hatékonyságnövekedést (mint például a technológiából származót) gyakran nemlineáris módon ellen-súlyozza a magasabb fogyasztás (visszapattanó hatás), és az egész gazdaság továbbra is a fizikai erőforrások függvénye marad (Vivanco et al., 2016).

A nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia koncepciója jobban képes mér-sékelni a komplex adaptív rendszereket jellemző *fundamentális bizonytalanságot*: a volatilitást előidéző tényezők (a túltermelés és túlfogyasztás kiváltotta túlzott anyagáramlás és hiperkonnektivitás) szisztematikus háttérbe szorításával, valamint a társadalmi-gazdasági rendszer adaptív képességének fokozásával ugyanis jelentősen mérsékelheti a bizonytalanságot. A komplexitást nem az irányítás illuzóri-kus megkísérlésével, nem is intenzív állami beavatkozásokkal kezeli (ami növelné a bizonytalanságot), hanem a rendszer átszervezésével, a termelés és a fogyasztás egyidejű befolyásolásával igyekszik elérni, hogy a rendszer eredendően jobban igazodjon a planetáris korlátokhoz. A kevesebb termelés és mérsékeltebb fogyasztás miatt a rendszer eleve kisebb mértékben lesz kitéve külső sokkhatásoknak (nyers-anyagblokádnak vagy az energiaárak emelkedésének stb.). A mennyiségi növeke-dési fókuszú stratégiai autonómia esetében továbbra is fennáll a külső környezettel, más rendszerekkel való rivalizálás lehetősége; míg a nemnövekedés-orientált stra-tégiai autonómia esetében a mértékletességre, az alapvető szükségletek kielégítésére való összpontosítás csökkenti az ilyen rivalizálásra való készetetést. Végső soron azt is mondhatjuk, hogy a nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia egy demokra-tikusan megtervezett átmenettel számol, amely egyfajta „kezelt bizonytalanságot” hordoz azért, hogy elkerüljük a katasztrofális, nemlineáris bizonytalanságot, amely az ökológiai vagy éghajlati összeomlásból eredne.

A stratégiai autonómia önmagában a komplex rendszerekre jellemző *emergen-cia* jelenségének csillapításával jár, vagyis a globális, nemlineárisan összekap-csolt világgazdaságban a lokális jelenségek globálissá válásának folyamatát tom-pítja azzal, hogy az alapszükségletek decentralizáltabb kielégítését szorgalmazza. (Ezáltal például ha egy helyi energiahálózat meghibásodik, az nem okoz országos áramszünetet.) A nemnövekedés-orientációjú stratégiai autonómia a növekedés és a felhalmozás pozitív visszacsatolási hurkának megszakításával és erős, rövid

távú negatív visszacsatolási hurkok (például ökológiai adók) bevezetésével másfajta önszerveződést eredményez, amelyben az új vonzerő a jóllét és az ökológiai egészség lesz, azaz a termelékenységre fókuszáló technológiai innovációkat háttérbe szorítják az ökoszociális innovációk.

1. táblázat

A stratégiai autonómia természete a mennyiségi növekedés és a nemnövekedés paradigmájában

Jellemzők	A mennyiségi növekedés paradigmájában	A nemnövekedés paradigmájában
Cél	<ul style="list-style-type: none"> – a gazdasági méret (GDP) maximalizálása az autonómia finanszírozása és működtetése érdekében – a régi társadalmi szerződés megőrzése 	<ul style="list-style-type: none"> – a reziliencia és a jóllét maximalizálása csökkenő anyagfelhasználás mellett – új társadalmi szerződés megkötése
Stratégia és intézkedések	<ul style="list-style-type: none"> a <i>decoupling</i> előmozdítása technológiai innovációk révén: – a gyorsan növekvő ágazatok (például mesterséges intelligencia, csúcstechnológiás gyártás) felhasználása – <i>proaktív</i> intézkedések (hazai védelmi ipar kiépítése, független technológiai szabványok létrehozása, az összes kritikus ellátási lánc diverzifikálása) 	<ul style="list-style-type: none"> mértékletesség és a lokális gazdálkodás feltámasztása, ökoszociális innovációk kultiválása: – az ökológiai lábnyom szisztematikusan csökkentése ökoszociális innovációk révén – a helyi gazdaságok támogatása – <i>reaktív és adaptív</i> intézkedések (a társadalmi kohézió erősítése, vésztartalékok létrehozása, megbízható vészhelyzeti tervek kidolgozása)
Irányzék	<ul style="list-style-type: none"> kifelé tekintő és határozott: – a hatalom és a befolyás demonstrálása – szabályalkotó szerep 	<ul style="list-style-type: none"> befelé forduló és védekező: – a sebezhetőségek csökkentése – túlélő/alkalmazkodó szerep
Az autonómia ára	<ul style="list-style-type: none"> fiskális: az árat hatalmas állami beruházásokon és támogatásokon keresztül fizetik meg, amelyeket a növekvő adóalap finanszíroz 	<ul style="list-style-type: none"> strukturális költség: a költséget az erőforrás-igényes, ám nem létfontosságú ágazatok termelésének tervezett csökkentésével fedezik, illetve a fogyasztókat tudatosabb vásárlásra ösztönzik

Forrás: saját összeállítás.

Illusztráció: a zombijelenség és a nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia

A következőkben bemutatásra kerülő zombijelenség kiváló példáját adja annak, hogy a mennyiségi gazdasági növekedésen alapuló stratégiai autonómia tévút; mindenképpen szükség van nemnövekedés-orientáltságra, amelyben a zombik szerepe biztosan átértelmezésre szorul.

A zombijelenség és a mennyiségi növekedés

A zombikat sokféleképpen definiálja a szakirodalom. Hoshi (2006) szerint a zombik olyan cégek, amelyek adósságszintjükhez képest rendkívül alacsony kamatokat fizetnek. Caballero és szerzőtársai (2008) úgy fogalmazzák, hogy ezek azok a cégek, amelyek támogatott hitelt kapnak, és a jegybanki alapkamatnál alacsonyabb kamatot fizetnek. Andrews és Petroulakis (2017) ennél is frappánsabban csak annyit mond, hogy a zombik azok a cégek, amelyek nem csődölnek be. Mindegyik definíció végül is ugyanarról szól, nevezetesen, hogy a zombicégeknek nincsen ahhoz elegendő bevételük, hogy fedezzék kamatfizetéseiket, ami súlyos pénzügyi nehézségekhez vezet (Andrews et al., 2017; De Jonghe et al., 2025). A zombik jellemzően tíz évnél idősebb, főleg kkv-mérettartományban lévő (McGowan et al., 2018), magas tőkeáttétellel bíró (Acharya et al., 2019, 2024), alacsony termelékenységű (Schivardi et al., 2022) cégek.

A nem pénzügyi zombivállalatok aránya mind a fejlett, mind a feltörekvő országokban folyamatosan növekszik. Albuquerque és Iyer (2024) nyomán megállapítható, hogy míg a 2000-es évek elején a fejlett gazdaságokban a tőzsdén jegyzett cégek kb. 4–6 százaléka volt zombivállalat, addig a 2020-as évek elejére arányuk 10 százalék közelében mozgott. Részeseződésük a teljes magánszektor tekintve is egyértelműen növekvő (a 2000-es évek elején 2, 2015-re már több mint 6 százalék). Banerjee és Hofmann (2018, 2022) alapján az is egyértelmű, hogy a nem pénzügyi zombivállalatok aránya és túlélési rátája az 1980-as évek óta növekvő trendet követ a fejlett gazdaságokban. Mi több, Altman és szerzőtársai (2024), valamint a már említett Albuquerque és Iyer (2024) munkájából is kitetszik az a felismerés, hogy gyakorlatilag egyik szektor sem immunis a zombifikációra. 1997 és 2020 között a magánszektorban működő cégek 1,5–5,4 százalékát érintette a zombifikáció, a tőzsdén jegyzett cégek körében pedig 2000 és 2021 között 4 és 11 százalék közötti arányt azonosítottak különböző ágazatokban (Albuquerque & Iyer, 2024).

Növekedésük fő hajtómotorjává olyan szakpolitikák szolgáltak, amelyek a mennyiségi alapú gazdasági növekedést célozták. Az alacsony kamatlábak például lehetővé tehetik a veszteséges vállalatok számára, hogy hosszabb ideig működjenek (Acharya et al., 2022, 2024; Favara et al., 2024; Hamano & Zanetti, 2017, 2022; Tracey, 2025). Idesorolhatók a különféle támogatások és pénzügyi segítségek is, amelyek az előző mechanizmust erősítik (Gao, 2025; Li et al., 2023). Emellett szabályozási hiányosságok is szerepet játszanak: a bankok továbbra is hitelezhetnek zombivállalatokat, mivel így elkerülhetik a rossz hitelek azonnali leírását (Acharya et al., 2024; Hamano et al., 2025). Végül idekívánkozik egy elég gyakori eset is: amikor a gazdaságpolitikai tervezők a hatékonyság helyett a munkahelyek megőrzését, ezáltal a fogyasztási színvonal fenntartását helyezik előtérbe, az segíti a zombivállalatok fennmaradását (Banerjee & Hofmann, 2022; Favara et al., 2024; Giannetti & Simonov, 2013).

Jóllehet sokan úgy gondolják, hogy a zombifikáció csak szörványos és éppen ezért elhanyagolható jelenség (Andersen et al., 2019; Fukuda & Nakamura, 2011; Nurmi et al., 2020), valójában mára rendszerszerűvé vált a fejlett gazdaságokban (de másutt is), és növekvő jelenlétük pontosan a mennyiségi növekedés preferálására utal. A komplex rendszerekre vonatkozó korábbi meglátásainkra visszautalva elmondhatjuk, hogy

a zombifikáció esetében arról van szó, hogy egy mikroszintű jelenség nemlineáris módon makroszintre jut. E makroszintű hatások a termelési és a fogyasztási oldalon egyaránt érvényesülnek.

A termelési oldalt elsősorban az befolyásolja, hogy a zombik tőkét vonnak el a termelékenyebb területekről, aminek hatására a gazdaság dinamizmusa lefékeződik (Ascani & Balachandran Nair, 2025; Ma & Dwyer, 2025). Azt is mondhatjuk, hogy a zombik tompítják a mennyiségi gazdasági növekedést. A fogyasztási oldalt tekintve a zombik jelenléte erősíti és/vagy bővíti a foglalkoztatást, ami a fogyasztás szinten tartása (és/vagy emelése) révén táplálja a mennyiségi gazdasági növekedést (Garcia-Merino et al., 2025). Ebből viszont az írásunkban tárgyalt minőségi növekedés szorgalmazásának szempontját figyelembe véve az következik, hogy *egyáltalán nem előre-mutató az az uralkodó álláspont, miszerint a zombik teljes eliminációjára van szükség azért, hogy a mennyiségi gazdasági növekedés dinamizálódhasson.*

A zombijelenség és a stratégiai autonómia

A zombisodás jelensége fontos üzenettel szolgál a stratégiai autonómiára törekvő európai gazdaság számára. A korábbiakban kifejtettekkel összhangban, a stratégiai autonómia megszerzéséért az államok gyakran hatalmas összegeket juttatnak az alapvető iparágak védelmére (például állami támogatás, adókedvezmény, alacsony kamatú hitelek formájában). Ha azonban ezekben a szektorokban már megjelent a zombisodás, akkor – a zombisodás esetleges fokozódásán túl – fennáll annak a veszélye, hogy a stratégiai autonómia elérhetlenné válik. A zombik egészséges és innovatívabb cégeket szoríthatnak ki azáltal, hogy miattuk kevesebb lesz az elérhető hitel és humán tőke, lelassítva ezzel az innovációt, és végül gyengítve a mennyiségi növekedést; ezáltal megrendül a hiteles stratégiai autonómiához szükséges fiskális kapacitás is. A zombik támogatása erodálhatja a külső sokkokra való reagáláshoz szükséges költségvetési tartalékokat. Nem beszélve arról, hogy a jelenlegi szereplők hosszan tartó támogatása erkölcsi kockázattal jár, és útfüggőséget okoz, ahol az egészséges és agilis cégek könnyűszerrel felhagyhatnak a kockázatos $K + F$ -be való beruházással, mert tudják, hogy az állam „stratégiai” okokból nem engedheti meg magának, hogy kudarcot valljanak. Ebben a helyzetben az államnak folyamatosan finanszíroznia kell az életképtelen szervezeteket az autonómia látszatának fenntartása érdekében, vagyis egy erőforrás-pazarló, a környezetterhelés kérdését továbbra is negligáló és ezért kétségtelenül fenntarthatatlan rendszerhez jutunk.

Az eddig elmondottakból az következik, hogy a mennyiségi növekedésre fókuszáló stratégiai autonómia koncepciójában a zombicégek pazarló és improduktív parazitáknak tekinthetők, amelyek csapdába ejtik azokat az erőforrásokat, amelyeket a gyorsan növekvő ágazatok számára kellene felszabadítani. A nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia koncepciójában azonban a „pazarló” vagy „improduktív” fogalma megváltozik. A mennyiségi növekedési paradigmában a zombicéget a profit-termelés vagy az adósságok visszafizetésének kudarcra alapján definiálják. *Egy nem-növekedés-orientált stratégiai autonómia keretrendszerében a cégek életképességének*

megítélésékor a hangsúly a pénzügyi megtérülésről a társadalmi és ökológiai hasznosságra helyeződik át. Az utóbbi keretrendszer a túltermelés és túlfogyasztás demokratikus eszközökkel történő mérséklésére törekszik, azaz a bolygó korlátaiból adódóan azért száll síkra, hogy az igényeket csökkentse.

Vegyük észre, hogy ez máris tolerálhatóbbá teszi a zombijelenséget, s különösen azokat a zombicégeket, amelyek ökoszociális innovációra képesek helyezni a hangsúlyt a technológiavezérelt, termelékenységjavító innovációk helyett. A nemnövekedés-orientált stratégiai autonómiában tehát az autonómia nem a „nemzeti bajnokok” növesztésével, hanem az igények mértékének csökkentésével és az ökoszociális innovációk ösztönzésével érhető el, aminek a zombicégek is biztosíthatnak táptalajt. Ez a megközelítés a zombicégtől nem azt várja, hogy technológiai innovációkhoz folyamodjon önnön növekedése érdekében, hanem hogy nemnövekedés-kompatibilis irányba hangszerezze át működését. Ez nagyjában-egészében azt jelentheti, hogy a profit és a piaci részesedés helyett a társadalmi hasznosságra és ökológiai fenntarthatóságra fókuszál; a nagy erőforrás-igényű és rövid életciklusú, ám jó esetben forradalmi termékek és szolgáltatások helyett adaptívabb, az erőforrásokkal takarékoskodó és hosszabb életciklusú termékeket és szolgáltatásokat tart inkább sajátjának (például karbantartási és javítási szolgáltatásokra specializálódik, egyéb ökoszociális innovációkat preferál, amelyek az alapvető szükségletek kielégítését támogatják); a gyors pénzügyi megtérülést ígérő elbocsátások helyett a munkaerő lehetőség szerinti megtartására és a helyi készségek előtérbe helyezésére törekszik. Továbbá, mivel kevés kivétellel a zombicégek általában a lokális gazdaság szereplői, kimondottan jó pozícióból szolgálhatják a nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia elérését.

Felszámolás helyett ökoszociális innovációs központok

Az alábbi két rövid eset azt igazolja, hogy van mód a csődbe jutott vállalatok ökoszociális innovációs központokká történő átalakítására ahelyett, hogy zombiként egyszerűen felszámolnák őket.

Fralib – a globális térből a lokális autonómia felé

A franciaországi Gémenosban található Unilever-gyár (Fralib) Lengyelországba történő áthelyezését a munkások kitartó (1336 napos) tiltakozása megakadályozta, és 2014-ben megalapították a Scop Ti szövetkezetet. A korábbi kommersz teák (Lipton, Elephant) helyett „1336” márkanév alatt futó, kiváló minőségű biogyógynövény teákat készítettek. Ez a lépés radikális változást jelentett a régió innovációs ökoszisztémájában: felhagytak a globalizált, hosszú ellátási láncokra építő működésmóddal, és közvetlen partnerségeket alakítottak ki Drôme és Provence régió helyi aromásfűszer-termesztőivel. Területi rezilienciára, nem pedig profitorientált terjeszkedésre összpontosítva a Scop Ti egy idejétmúlt ipari létesítményt a helyi mezőgazdasági autonómia és a munkavállalók öngazdálkodásának eszközévé alakított.²⁶

GKN Florence – a társadalmilag integrált gyár

A Campi Bisenzio-i GKN Driveline üzem átvétele 2021 júliusában kezdődött, miután a Melrose Industries befektetési alap váratlanul elbocsátotta a dolgozókat. Ahelyett,

²⁶ <https://reporterre.net/Les-ouvriers-de-Fralib-luttent-depuis-mille-jours-pour-lancer-une-cooperative>

hogy elfogadták volna a létszámleépítést, a munkáskollektíva az „*insorgiamo*” (felkelünk) szlogennel elfoglalta a gyárat, ezután pedig klímaaktivistákkal és egyetemi kutatókkal együttműködve kidolgozott egy „alulról jövő újraparosítási tervet”. Eltávolodva az autópári féltengelyektől, prototípusokat fejlesztettek teherkerékpárokhoz, napelemekhez és ritkaföldfémek nélkül készült akkumulátorokhoz. Ez az eset az ökoszociális innováció kiemelkedő példája, mivel egy zombicég haldokló, belső égésű motorokra épülő beszállítói pozícióját egy közösség által vezetett, a fenntartható mobilitásra és az energiafüggetlenségre összpontosító projekttel váltja fel, amelyet jelentős közösségi támogatásból (magánszemélyektől, közösségi csoportoktól, szervezetektől és munkavállalói kollektíváktól Olaszországból és külföldről) finanszíroztak.²⁷

Következtetések

Írásunk célja az volt, hogy bemutassa a mennyiségi növekedésre fókuszáló stratégiai autonómia fölsejltévé válását, s felhívja a figyelmet a minőségi növekedésre alapozó – nemnövekedés-orientált – stratégiai autonómia nélkülözhetetlenségére, valamint ennek kapcsán a zombijelenségben rejlő potenciálra. Hozzájárulásunk újdonságértékét reményeink szerint az is adja, hogy termékenyen kapcsolja össze a stratégiai autonómia, a gazdasági növekedés és a nemnövekedés-áramlat, valamint a zombifikáció szakirodalmát, így új koncepcionális keretet kínál egy nemnövekedés-orientált stratégiai autonómiát vizsgáló kutatási program számára. Ehhez különösen a következőket ajánljuk a területtel foglalkozók figyelmébe:

1. A stratégiai autonómia hajtóereje a *bizonytalanság*. Egy normavesztett korban a világgazdasági rendszernek még az alapvető vonásait is nehezebb fölvezetni, mint egy szabályalapú nemzetközi világrendben, amelyben konszenzuson alapuló erőfeszítések történtek azért, hogy a szabályozott rendszer visszatérjen a normához. A megváltozott helyzetben ezért a stratégiai autonómia igényének felmerülése logikus következmény.

2. A hagyományos értelemben vett stratégiai autonómia inherens része a *menyiségi gazdasági növekedés*. A GDP-orientált gazdasági növekedésre való törekvés nem csupán összeegyeztethető a stratégiai autonómiával, de a koncepció inherens része is: az autonómiának egyszerre eszköze (a szükséges költségvetési mozgástér biztosítása) és célja (a hatalom megalapozása). A fenntartható, erőteljes gazdasági növekedés elengedhetetlen a függetlenség finanszírozásához, fenntartásához és kiterjeszhetőségéhez.

3. A stratégiai autonómia uralkodó felfogása *nem vesz tudomást a planetáris korlátokról*, ezért csak a nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia kutatása lehet érdemben előrevívó. Mivel az exponenciális világgazdasági növekedés önsorsrontó, el kell mozdulni a minőségi növekedés, azaz egy olyan társadalmi-gazdasági paradigma felé, amely a bolygó egészségét és az emberi jóllétet helyezi előtérbe a társadalmi szükségletek és a planetáris korlátok figyelembevételével, a felesleges termelés

²⁷ <https://peoplesdispatch.org/2024/01/10/insorgiamo-the-million-euro-solidarity-co-op-initiative-of-italian-ex-gkn-workers/>

és fogyasztás demokratikusan tervezett csökkentésével. Európa ebből nem maradhat ki, de ennek feltétele annak felismerése, hogy választót előtt áll.

4. A stratégiai autonómia természete minőségileg más a mennyiség-növekedés- és nemnövekedés-orientált paradigmákban: az utóbbi *jobban rezonál a komplex rendszerek viselkedésére*. A legfontosabb különbségek a cél, a stratégia/intézkedések, az irányzék és az autonómia ára dimenzióikban lelhetők fel (1. táblázat). A nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia véges rendszerrel számol, a fenti dimenziókban mutatkozó sajátos jellemzői okán pedig – például befelé fordulva, decentralizáltabban működve, a lokális gazdaságra építve, ökoszociális innovációkat preferálva – mérsékli a fundamentális bizonytalanságot, és jobban figyelembe veszi a komplex társadalmi-gazdasági rendszer viselkedését.

5. *A zombicégek elősegíthetik a nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia elérését, mert ökoszociális innovációkat ösztönözhetnek*. A zombijelenség kiváló illusztrációja a mennyiségi gazdasági növekedésen alapuló stratégiai autonómia tévutas jellegének. A zombijelenség teljesen eltérően értelmezendő és kezelendő a mennyiségi gazdasági növekedésre összpontosító és a nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia esetében. Az előbbi szerint a zombik növekedésgátló szereplők, amelyek eltávolítandók, hogy dinamikus technológiai innovációk révén elért gyors gazdasági növekedés alapozhassa meg az autonómiát. Az utóbbi szerint a zombik a közösségi reziliencia építőkockái lehetnek, amelyek ökoszociális innovációs platformokként működhetnek, és a túltermelés és túlfogyasztás mérséklésével támogatják a fenntarthatóbb stratégiai autonómiát.

* * *

A nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia kutatási programmá terebélyesedhet, hiszen számos további kérdés vár megválaszolásra, amelyek közül csak kettőt említünk.

Az egyik a *differenciált nemnövekedés-orientált stratégiai autonómia* kérdése az *EU vonatkozásában*, mert integrációs szinten intuitív módon inkább az tűnik megvalósíthatónak és főleg fenntarthatónak. A gazdaságtörténet elegendő munícióval szolgál annak belátásához, hogy nemcsak az állami cselekvés, de a nemcselekvés is járhat súlyos és önsorsrontó következményekkel. Azaz a differenciált stratégiai autonómia kiépítése lehet az a módszer, amely lehetővé teszi a kritikus szükségletek kielégítését anélkül, hogy a töredezettség és megosztottság megbénítaná az egész integrációt. Politikai szempontból pedig az e tekintetben differenciált EU kockázata kisebbnek tűnik, mint egy olyan unióé, amely *en bloc* képtelen cselekedni. Vizsgálandó lesz az is, hogy miképp érinti a külső interdependenciák lebontása az integráció belső interdependenciáit. Ez azért fontos, mert sokáig abban reménykedtünk, hogy a kölcsönös függőségek majd jelentősen mérséklik a konfliktusok esélyeit. S ne feledjük, a komplex világgazdasági rendszerben nemlineáris pozitív és negatív visszacsatolási hurkok vannak, ezért korántsem közömbös, hogy például az EU által kezdeményezett stratégiai autonómia erősítése nem vált-e ki még nagyobb nacionalizmust/illiberalizmust másutt – és adott esetben az integráción belül is (Csaba, 2023; Feldmann & Popa, 2022; Sajó et al., 2022).

A másik lehetséges kutatási irány a *zombivállalatokra* fókuszálhat. Ha sikerülne a trivialis örödöget kiűzni az elképzelésekből (azaz nem a teljes körű kiiktatásukra törekednének), akkor érdemes lenne behatóan tanulmányozni, hogy milyen jellegű ökoszociális innovációkra lehetnek képesek úgy, hogy az adósságcsapdájukból való kiszabadításuk nem feltétlenül reális, vagy inkább csak differenciált lehet.

A stratégiai autonómia koncepciójának uniós szintű megjelenése mindenképpen szakítást jelent azzal, amit eddig az integrációról és a világgazdaság második világháború utáni fejlődési ívéről gondoltunk. Eddig az integráció *genius lociját* jószerivel a békét nagyobb valószínűséggel garantáló interdependenciák rendszerének kialakítása és menedzselése hatotta át, ráadásul egy olyan világgazdaságban, amelyről azt hittük, hogy irreverzibilis globalizáció jellemzi. Vagyis a deglobalizáció eshetősége és a stratégiai autonómia komolyabban fel sem merült. Ami nemrég még lehetetlennek tűnt, az mára szükségszerűséggé vált. Az írásunkban kifejtettek szerint a mennyiségi növekedés preferálása egzisztenciális válságot generál, azaz a minőségi növekedésre való áttérésnek nincs alternatívája. Az európai projekt atyja, Jean Monnet így ír visszaemlékezéseiben: „Az emberek csak a szükség kényszerítő hatására fogadják el a változást, és a szükségességet is csak a válság idején ismerik fel.” (Monnet, 1982, 476. o.) Mindez a válságok korában bizonyos értelemben bizakodásra ad okot.

Hivatkozások

- Acemoglu, D., Aghion, P., Bursztyn, L., & Hemous, D. (2012). The environment and directed technical change. *The American Economic Review*, 102(1), 131–166. <https://doi.org/10.1257/aer.102.1.131>
- Acharya, V. V., Eisert, T., Eufinger, C., & Hirsch, C. (2019). Whatever it takes: The real effects of unconventional monetary policy. *The Review of Financial Studies*, 32(9), 3366–3411. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhz005>
- Acharya, V. V., Crosignani, M., Eisert, T., & Steffen, S. (2022). Zombie lending: Theoretical, international and historical perspectives. *Annual Review of Financial Economics*, 14(1), 21–38. <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-111620-114424>
- Acharya, V. V., Crosignani, M., Eisert, T., & Eufinger, C. (2024). Zombie credit and (dis-)inflation: Evidence from Europe. *The Journal of Finance*, 79(3), 1883–1929. <https://doi.org/10.1111/jofi.13342>
- Advisory Council on International Affairs (2025, June 17). *AI: Technology, power, and democratic values in the foreign policy of the Netherlands* (Advisory Letter). <https://www.adviesraadinternationalevraagstukken.nl/site/binaries/site-content/collections/documents/2025/06/17/ai-technologie-macht-waarden/aiv-technologie-power-and-democratic-values-in-the-foreign-policy-of-the-netherlands-17jun2025.pdf>
- Aktoudianakis, A. (2020). *Fostering Europe's strategic autonomy: Digital sovereignty for growth, rules and cooperation*. European Policy Centre – Konrad Adenauer Stiftung. https://d1xp398qalq39s.cloudfront.net/content/PDF/2020/Digital_SA_paper_EPC_and_KAS.pdf
- Albuquerque, B., & Iyer, R. (2024). The rise of the walking dead: Zombie firms around the world. *Journal of International Economics*, 152, 104019. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2024.104019>

- Alcidi, C., Kiss-Gálfalvi, T., Postica, D., Righetti, E., Rizos, V., & Shamsfakh, F. (2023). *What ways and means for a real strategic autonomy of the EU in the economic field?* Final report. The European Economic and Social Committee. https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-02-23-358-en-n_0.pdf
- Alexander, S. (2012). Planned economic contraction: The emerging case for degrowth. *Environmental Politics*, 21(3), 349–368. <https://doi.org/10.1080/09644016.2012.671569>
- Altman, E. I., Dai, R., & Wang, W. (2024). Global zombie companies: Measurements, determinants, and outcomes. *Journal of International Business Studies*, 55, 723–744. <https://doi.org/10.1057/s41267-024-00689-4>
- Andersen, S. G., Kramp, P. L., & Kuchler, A. (2019). *Low prevalence of zombie firms in Denmark*. Danmarks Nationalbank. <https://www.nationalbanken.dk/media/ojdkxorv/analysis-no-29-low-prevalence-of-zombie-firms-in-denmark.pdf>
- Andrews, D., & Petroulakis, F. (2017). *Breaking the shackles: Zombie firms, weak banks and depressed restructuring in Europe* (OECD Economics Department Working Paper, No. 1433). OECD Publishing.
- Andrews, D., McGowan, M. A., & Millot, V. (2017). *Confronting the zombies: Policies for productivity revival* (OECD Economic Policy Paper, No. 21). OECD Publishing.
- Arteaga, F., Jermalavicius, T., Marrone, A., Maulny, J.-P., & Terlikowski, M. (2016). *Appropriate level of European strategic autonomy*. Armament Industry European Research Group (ARES). <https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2016/11/ARES-Group-Report-Strategic-autonomy-November-2016.pdf>
- Ascani, A., & Balachandran Nair, L. (2025). Innovation and zombie firms: Empirical evidence from Italy. *Research Policy*, 54(3), 105172. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2025.105172>
- Banerjee, S. B. (2003). Who sustains whose development? Sustainable development and the reinvention of nature. *Organization Studies*, 24(1), 143–180. <https://doi.org/10.1177/0170840603024001341>
- Banerjee, S. B., & Hofmann, B. (2018). *The rise of zombie firms: Causes and consequences*. BIS Quarterly Review. Bank for International Settlements.
- Banerjee, S. B., & Hofmann, B. (2022). Corporate zombies: Anatomy and life cycle. *Economic Policy*, 37(112), 757–803. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiac027>
- Bargués, P. (2021). *From “resilience” to strategic autonomy: A shift in the implementation of the Global Strategy* (EU-LISTCO Policy Papers Series, No. 9). <https://d-nb.info/1233679198/34>
- Bärnthaler, R., Mang, S., & Hickel, J. (2025). Toward a post-growth industrial policy for Europe: Navigating emerging tensions and long-term goals. *Globalizations*, 22(6), 1124–1148. <https://doi.org/10.1080/14747731.2025.2501821>
- Beaucillon, C. (2023). Strategic autonomy: A new identity for the EU as a global actor. *European Papers*, 8(2), 417–428. <https://doi.org/10.15166/2499-8249/664>
- Beetsma, R., Busse, M., Larch, M., & Romp, W. E. (2025). Some intergenerational arithmetic to control public debt in the EU. *Journal of Pension Economics & Finance*, 1–18. <https://doi.org/10.1017/S1474747225100085>
- Benczes, I. (Ed.). (2024). *Economic policies of populist leaders: A Central and Eastern European perspective*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003378884>
- Bento, V. (2023). *Strategic autonomy and economic power: The economy as a strategic theater*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003248392>
- Caballero, R. J., Hoshi, T., & Kashyap, A. K. (2008). Zombie lending and depressed restructuring in Japan. *American Economic Review*, 98(5), 1943–1977. <https://doi.org/10.1257/aer.98.5.1943>

- Cagnin, C., Münch, S., Scapolo, F., Störmer, E., & Vesnic Alujevic, L. (2021). *Shaping and securing the EU's open strategic autonomy by 2040 and beyond*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/727114>
- Capasso, M., Hansen, T., Heiberg, J., Klitkou, A., & Steen, M. (2019). Green growth – a synthesis of scientific findings. *Technological Forecasting and Social Change*, 146, 390–402. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.06.013>
- Česnakas, G., & Juozaitis, J. (2024). *European strategic autonomy and small states' security: In the shadow of power*. Routledge.
- Chandler, A. D. (1962). *Strategy and structure: Chapters in the history of the American industrial enterprise*. MIT Press.
- Chertkovskaya, E. (2023). From economic growth to socio-ecological transformation: Rethinking visions of economy and work under SDG 8. In L. Partzsch (Ed.), *The environment in global sustainability governance: Perceptions, actors, innovations* (pp. 197–216). Bristol University Press. <https://doi.org/10.51952/9781529228021.ch016>
- Criscuolo, C., Gonne, N., Kitazawa, K., & Lalanne, G. (2022). *An industrial policy framework for OECD countries: Old debates, new perspectives* (OECD Policy Paper, No. 127). OECD Publishing.
- Csaba, L. (2023). The comparative economics of neo-illiberalism. *Journal of Illiberalism Studies*, 3(1), 103–106. <https://doi.org/10.53483/XCLX3550>
- Csaba, L. (2025). Globalizáció és közgazdaságtan. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1911–1919. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.5>
- De Jonghe, O., Mulier, K., & Samarin, I. (2025). Bank specialization and zombie lending. *Management Science*, 71(2), 1260–1286. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2023.01437>
- Demertzis, M., Fiorito, A., & Panitsas, K. (2025). *Strategic autonomy and European competitiveness: Security now comes first*. EGOV, European Parliament, ECON Committee. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2025/764371/ECTI_STU\(2025\)764371_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2025/764371/ECTI_STU(2025)764371_EN.pdf)
- Desmaele, L. (2025). European strategic autonomy as a double-edged sword? US perspectives in an era of Sino-American competition. *Journal of European Integration*, 47(6), 843–863. <https://doi.org/10.1080/07036337.2025.2537368>
- Draghi, M. (2024). *The future of European competitiveness: Report to the European Commission*. European Commission. <https://commission.europa.eu/system/files/2024-09/draghi-report-2024.pdf>
- Eppinger, P., Fuchset, M., & Kukies, J. (2021). Decoupling global value chains: Economic costs of disintegration. *Review of World Economics*, 157(4), 905–933. <https://doi.org/10.1007/s10290-021-00434-0>
- Európai Bizottság. (2019). *European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent*. Európai Bizottság. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
- Európai Bizottság. (2025). *Versenyképességi iránytű az EU számára*. Európai Bizottság. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52025DC0030>
- Európai Központi Bank. (2025, July 9). *Climate risks: no longer the tragedy of the horizon*. ECB Blog. <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2025/html/ecb.blog20250709~aed804c955.en.html?mod=djemclimate>
- Európai Külügyi Szolgálat. (2016). *Közös jövőkép, közös fellépés: erősebb Európa. Az Európai Unió kül- és biztonságpolitikájára vonatkozó globális stratégia*. Európai Külügyi Szolgálat. https://eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_hu_version.pdf

- Farrand, B. (2024). The economy–security nexus: Risk, strategic autonomy and the regulation of the semiconductor supply chain. *European Journal of Risk Regulation*, 16(1), 279–293. <https://doi.org/10.1017/err.2024.63>
- Favara, G., Minoiu, C., & Perez-Orive, A. (2024). *Zombie lending to U.S. firms*. (FRB Atlanta Working Paper, No. 2024-7). <https://doi.org/10.29338/wp2024-07>
- Feldmann, M., & Popa, M. (2022). Populism and economic policy: Lessons from Central and Eastern Europe. *Post-Communist Economies*, 34(2), 219–245. <https://doi.org/10.1080/14631377.2022.2029253>
- Ferraro, F., Etzion, D., & Gehman, J. (2015). Tackling grand challenges pragmatically: Robust action revisited. *Organization Studies*, 36(3), 363–390. <https://doi.org/10.1177/0170840614563742>
- Fiksel, J. (2003). Designing resilient, sustainable systems. *Environmental Science & Technology*, 37(23), 5330–5339. <https://doi.org/10.1021/es0344819>
- Fukuda, S., & Nakamura, J. (2011). Why did ‘zombie’ firms recover in Japan? *The World Economy*, 34(7) (Special issue: Asia Regional Issue), 1124–1137. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2011.01368.x>
- Gao, X. (2025). Zombie firms, state subsidies and aggregate productivity. *Economica*, 92(366), 507–547. <https://doi.org/10.1111/ecca.12569>
- Garcia-Merino, J. D., Urionabarrenetxea, S., & San-Jose, L. (2025). The economic and social dilemma of zombie companies worldwide: institutional context and poverty impact analysis. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal* (ahead of print). <http://dx.doi.org/10.1108/SAMPJ-05-2024-0461>
- Garicano, L. (2025, September 4). *Strategic autonomy for Europe requires economic growth*. VoxEU, CEPR. <https://cepr.org/voxeu/columns/strategic-autonomy-europe-requires-economic-growth>
- Gehrke, T. (2022). EU open strategic autonomy and the trappings of geoeconomics. *European Foreign Affairs Review*, 27 (Special issue), 61–78. <https://doi.org/10.54648/eerr2022012>
- Gensler, L., Baldwin, R., & Enderlein, H. (2025). *Europe under pressure: Economic policy challenges in a fragmented world*. Centre for Economic Policy Research (CEPR). <https://cepr.org/publications/books/europe-under-pressure>
- Giannetti, M., & Simonov, A. (2013). On the real effects of bank bailouts: Micro evidence from Japan. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 5(1), 135–167. <https://doi.org/10.1257/mac.5.1.135>
- Guadagno, F., Riedo, M., & Gräbner, C. (2025). Foreign direct investments and European dependencies: Rethinking resilience in Central and Eastern Europe. *Cambridge Journal of Economics*, 49(1), 55–79. <https://doi.org/10.1093/cje/bead037>
- Györfy, D. (2024). Liberal and illiberal industrial policy in the EU: The political economy of building the EV battery value chain in Sweden and Hungary. *Comparative European Politics*, 22, 574–593. <https://doi.org/10.1057/s41295-023-00374-0>
- Hamano, M., & Zanetti, F. (2017). Endogenous product turnover and macroeconomic dynamics. *Review of Economic Dynamics*, 26, 263–279. <https://doi.org/10.1016/j.red.2017.06.003>
- Hamano, M., & Zanetti, F. (2022). Monetary policy, firm heterogeneity, and product variety. *European Economic Review*, 144, 104089. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2022.104089>
- Hamano, M., Schnattinger, P., Shintani, M., Uesugi, I., & Zanetti, F. (2025). *Credit market tightness and zombie firms: Theory and evidence* (CAMA Working Paper, No. 5/2025). Australian National University, Crawford School of Public Policy. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5116382>

- Harari, Y. N. (2018). *Sapiens: Az emberiség rövid története*. Centrál Kiadói Csoport. (Az eredeti mű megjelenése: 2012.)
- Haroche, P. (2024). Geoeconomic power Europe: When global power competition drives EU integration. *Journal of Common Market Studies*, 62(4), 938–954. <https://doi.org/10.1111/jcms.13596>
- Hasselbalch, J. A., Kranke, M., & Chertkovskaya, E. (2023). Organizing for transformation: Post-growth in international political economy. *Review of International Political Economy*, 30(5), 1621–1638. <https://doi.org/10.1080/09692290.2023.2208871>
- Helwig, N., & Sinkkonen, V. (2022). Strategic autonomy and the EU as a global actor: The evolution, debate and theory of a contested term. *European Foreign Affairs Review*, 27 (Special Issue), 1–20. Kluwer Law International. <https://doi.org/10.54648/EERR2022009>
- Hickel, J. (2020). What does degrowth mean? A few points of clarification. *Globalizations*, 18(7), 1105–1111. <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1812222>
- Higgs, R. (2013). *Crisis and Leviathan: Critical episodes in the growth of American government* (25th Anniversary ed.). Independent Institute.
- Hill, C. (1993). The capability–expectations gap, or conceptualizing Europe’s international role. *Journal of Common Market Studies*, 31(3), 305–328. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1993.tb00466.x>
- Hirschman, A. O. (2018). *National power and the structure of foreign trade*. University of California Press. (Az eredeti mű megjelenése: 1945.)
- Hoshi, T. (2006). Economics of the living dead. *The Japanese Economic Review*, 57(1), 30–49. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5876.2006.00354.x>
- Jacobs, T., Gheyle, N., De Ville, F., & Orbie, J. (2023). The hegemonic politics of ‘strategic autonomy’ and ‘resilience’: COVID-19 and the dislocation of EU trade policy. *Journal of Common Market Studies*, 61(1), 3–19. <https://doi.org/10.1111/jcms.13348>
- Järvenpää, P., Major, C., & Sakkov, S. (2019). *European strategic autonomy: Operationalising a buzzword*. International Centre for Defence and Security.
- Jean, S., & Gomart, T. (2023). *Impossible decoupling, improbable cooperation: Economic interdependencies in the face of power rivalries*. Institut français des relations internationales (Ifri).
- Jones, C. I. (2016). Life and growth. *Journal of Political Economy*, 124(2), 539–578. <https://doi.org/10.1086/684750>
- Kallis, G. (2011). In defence of degrowth. *Ecological Economics*, 70(5), 873–880. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.12.007>
- Kassoti, E., & Wessel, R. A. (2023). Strategic autonomy: The legal contours of a security policy construct. *European Foreign Affairs Review*, 28(4), 305–309. <https://doi.org/10.54648/eerr2023023>
- Katzenstein, P. J. (1985). *Small states in world markets: Industrial policy in Europe* (Cornell Studies in Political Economy). Cornell University Press.
- Kivimaa, P., & Rogge, K. (2024). *Pursuing sustainability transitions and open strategic autonomy: A policy mix perspective on synergies and trade-offs* (JRC Working Paper Series – For a Fair, Innovative and Sustainable Economy, 07/2024). European Commission.
- Kovács, O. (2021). Encoded weakening of the European integration: The EU-specific vectors of disorientegration. *Európai Tükör*, 23(1), 43–76. <https://doi.org/10.32559/et.2021.1.3>
- Kovács, O. (2023). *Reversing the great suppression: Unleashing the catalytic public sector for innovation dynamism*. Ludovika Publishing. <https://doi.org/10.36250/01126>
- Kovács, O. (2024). A reziliencia metamorfózisa. *Közgazdasági Szemle*, 71(4), 408–443. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.4.408>

- Kroll, H. (2024). *Assessing open strategic autonomy*. Joint Research Centre, Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/767279>
- Li, X., Wang, H., & Li, R. (2023). A hidden channel of “blood transfusion”: Internal capital market subsidies and zombie firms. *The British Accounting Review*, 55(6), 101267. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2023.101267>
- Ma, H. R., & Dwyer, D. S. (2025). The effect of a firm’s zombie status on its innovation in research and development (R&D)-active small and medium-sized enterprises (SMEs): Focusing on the moderating effect of zombie congestion. *Journal of Policy Studies*, 40(1), 37–60. <https://doi.org/10.52372/jps.40101>
- Mariotti, S. (2025). “Open strategic autonomy” as an industrial policy compass for the EU competitiveness and growth: The good, the bad, or the ugly? *Journal of Industrial and Business Economics*, 52, 1–26. <https://doi.org/10.1007/s40812-024-00327-y>
- McGowan, A. M., Andrews, D., & Millot, V. (2018). The walking dead? Zombie firms and productivity performance in OECD countries. *Economic Policy*, 33(96), 685–736. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiy012>
- Methmini, D., Dharmapriya, N., Gunawardena, V., Edirisinghe, S., Jayathilaka, R., & Wickramarachchi, C. (2024). Impact of economic growth, energy consumption, and trade openness on carbon emissions: Evidence from the top 20 emitting nations. *Climate and Development*, 17(5), 395–406. <https://doi.org/10.1080/17565529.2024.2375737>
- Millward-Hopkins, J., Hickel, J., & Nag, S. (2025). Is growth in consumption occurring where it is most needed? An empirical analysis of current energy and material trends. *The Lancet Planetary Health*, 9(6), 503–510. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(25\)00115-9](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(25)00115-9)
- Mintzberg, H. (1983). *Power in and around organizations*. Prentice Hall.
- Miró, J. (2023). Responding to the global disorder: The EU’s quest for open strategic autonomy. *Global Society*, 23, 315–335. <https://doi.org/10.1080/13600826.2022.2110042>
- Monastiriotis, V., & Gamtkitsulashvili, T. (2025). *EU’s strategic autonomy and regional development objectives: Friends or foes?* (London School of Economics, *Europe In Question*, Discussion Paper, No. 191). <https://www.lse.ac.uk/asset-library/eiqpaper191.pdf>
- Monnet, J. (1982). *Emlékiratok*. Gondolat Könyvkiadó.
- Moravcsik, A. (1998). *The choice for Europe: Social purpose and state power from Messina to Maastricht* (Cornell Studies in Political Economy). Cornell University Press.
- Mudde, C. (2004). The populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Muraközy, L. (2012). *Államok kora. Az európai modell*. Akadémiai Kiadó.
- Musto, S. A. (2010). World challenge to Western Europe: Integration as a response. *World Futures: The Journal of New Paradigm Research*, 26(1), 17–34. (Az eredeti mű megjelenése: 1989.) <https://doi.org/10.1080/02604027.1989.9972103>
- Myachin, V., & Vysotskyi, O. (2025). Strategic autonomy: Can the EU accelerate the attainment of defence and technological independence? *European Journal of Economics and Management*, 11(5), 5–19. <https://doi.org/10.46340/eujem.2025.11.5.1>
- Nissen, C., & Larsen, J. (2021, February 8). *European strategic autonomy: From misconceived to useful concept. What can we learn from the Northern outlook?* DIIS Policy Brief. Danish Institute for International Studies.
- Nurmi, S., Vanhala, J., & Viren, M. (2020). *The life and death of zombies: Evidence from government subsidies to firms* (Bank of Finland Research Discussion Paper, No. 8/2020).
- Pfeffer, J., & Salancik, G. R. (2003). *The external control of organizations: A resource dependence perspective*. Stanford Business Books. (Az eredeti mű megjelenése: 1978.)

- Preston, A. (2025). *Total defense: The New Deal and the invention of national security*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674300484>
- Rio, S. (2024). *European strategic autonomy: How realism best explains why it remains a failure*. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2024/12/03/european-strategic-autonomy-how-realism-best-explains-why-it-remains-a-failure/>
- Röpke, W. (1950). *The social crisis of our time*. University of Chicago Press. (Az eredeti mű megjelenése: 1942.)
- Sajó, A., Uitz, R., & Holmes, S. (Eds.) (2022). *Routledge handbook of illiberalism*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780367260569>
- Schivardi, F., Sette, E., & Tabellini, G. (2022). Credit misallocation during the European financial crisis. *The Economic Journal*, 132(641), 391–423. <https://doi.org/10.1093/ej/ueab039>
- Schulz, C., & Bailey, I. (2014). The green economy and post-growth regimes: Opportunities and challenges for economic geography. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 96(3), 277–291. <https://doi.org/10.1111/geob.12051>
- Selznick, P. (1949). *TVA and the grass roots: A study of politics and organization*. University of California Press.
- Sempere, C. M. (2024). The European difficult goal of being strategically autonomous. *Cuadernos Económicos de ICE*, 107. <https://doi.org/10.32796/cice.2024.107.7801>
- Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennett, E. M., Biggs, R., Carpenter, S. R., de Vries, W., de Wit, C. A., Folke, C., Gerten, D., Heinke, J., Mace, G. M., Persson, L. M., Ramanathan, V., Reyers, B., & Sörlin, S. (2015). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347(6223). <https://doi.org/10.1126/science.1259855>
- Tayyab, O., Goyal, M., Lemos, M. H., & Hickel, J. (2024). Degrowth: A new logic for the global economy. *BMJ*, 387, q2781. <https://doi.org/10.1136/bmj.q2781>
- Tercovich, G., & Meijer, H. (2025). The EU's strategic autonomy in foreign policy: European responses to American and Chinese influence over the arms embargo on China and Taiwan. *Journal of European Integration*, 47(6), 965–985. <https://doi.org/10.1080/07036337.2025.2537367>
- Thompson, J. D. (1967). *Organizations in action*. McGraw-Hill.
- Tocci, N. (2021). *European strategic autonomy: What it is, why we need it, how to achieve it*. Istituto Affari Internazionali. <https://www.iai.it/sites/default/files/9788893681780.pdf>
- Tracey, B. (2025). The real effects of zombie lending in Europe. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 87(1), 122–154. <https://doi.org/10.1111/obes.12636>
- United Kingdom–France. (1998, December 4). *Saint-Malo Declaration on European Defence*. https://www.cvce.eu/en/obj/Declaration_on_European_Defence_St_Malo_4_December_1998-en-0276baeb-94dc-4e36-b820-c83d53fdb54.html
- Uzzi, B. (1997). Social structure and competition in interfirm networks: The paradox of embeddedness. *Administrative Science Quarterly*, 42(2), 35–67. <https://doi.org/10.2307/2393808>
- Vajda, M. (2009). Mi a válság? In *Hosszú út az éjszakában* (111–118. o.). Kalligram Kiadó. <https://uni-eszterhazy.hu/api/media/file/1195e2be04b9344c35fc469ab930dc5a523196f0>
- Vivanco, D. F., McDowall, W., Freire-González, J., Kemp, R., & von der Voet, E. (2016). The foundations of the environmental rebound effect and its contribution towards a general framework. *Ecological Economics*, 125, 60–69. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2016.02.006>
- Vogel, J., & Hickel, J. (2023). Is green growth happening? An empirical analysis of achieved versus Paris-compliant CO₂-GDP decoupling in high-income countries. *The Lancet Planetary Health*, 7(9), 759–769. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(23\)00174-2](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(23)00174-2)

- Wallerstein, I. (2011). *The modern world-system I: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. University of California Press. (Az eredeti mű megjelenése: 1974.) <https://doi.org/10.1525/9780520948570>
- Weiss, M., & Cattaneo, C. (2017). Degrowth: Taking stock and reviewing an emerging academic paradigm. *Ecological Economics*, 137, 220–230. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.01.014>
- Wigell, M., & Helwig, N. (2022). *The EU's quest for geoeconomic power: Pursuing open strategic autonomy* (FIIA Briefing Paper, No. 334, Geoeconomics Series). Finnish Institute of International Affairs. https://fiia.fi/wp-content/uploads/2022/03/bp334_the-eus-quest-for-geoeconomic-power_niklas-helwig-mikael-wigell.pdf
- Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism*. Free Press.
- World Meteorological Organization. (2024). *State of the global climate 2023* (WMO, No. 1347). World Meteorological Organization. <https://wmo.int/publication-series/state-of-global-climate-2023>
- Wood, H., & Liu, C. (Eds.) (2025). The green growth paradigm: Climate solution or environmental disaster? *Bristol Institute for Learning and Teaching (BILT) Student Research Journal*, 6, Article 0901. <https://doi.org/10.70969/20250901>
- Zandee, D., Deen, B., Kruijver, K., & Stoetman, A. (2020, December). *European strategic autonomy in security and defence: Now the going gets tough, it's time to get going*. Clingendael Report. Netherlands Institute of International Relations.
- Zysman, J. (1983). *Governments, markets, and growth: Financial systems and politics of industrial change* (Cornell Studies in Political Economy). Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9781501717413>